

EFOP-3.4.3-16-2016-00014

SZÉCHENYI 2020

Bencsik Péter

Kelet-Európa a második világháború után (1945–1990)

Jelen tananyag a Szegedi Tudományegyetemen
készült az Európai Unió támogatásával.

Projekt azonosító: EFOP-3.4.3-16-2016-00014

SZÉCHENYI 2020

Miről lesz szó ebben a tananyagban?

Az 1945 utáni Kelet-Európa tágabb környezetünket, Magyarország szomszédainak és egyúttal a kommunista rendszerbe tartozó sorstársainak krónikájával ismertet meg minket. Ezen közeli országok sokban hasonlítanak Magyarországra, még akkor is, ha e népek között gyakran alakultak is ki ellentétek a történelem során. Magyarországon sajnos e térséget alig ismerik, ami hozzájárul azokhoz a súlyos és többnyire alaptalan sztereotípiákhoz, amelyek tartósan élnek a térségben. Érdeemes tehát a világ többi részének történelménél kissé bővebben tanulmányozni ismeretlen szomszédaink történelmét.

Először a térség fejlődését alapvetően meghatározó szovjet történelmet tekintem át, majd az általános vonásokat tárgyalom, utána pedig az egyes országok sajátos vonásait vesszük sorra.

Figyelem!

Ezek a leckék kifejezetten politikatörténeti jellegűek. Bár igyekeztem az évszámok és nevek körét minimálisra szorítani, ennek ellenére sok (és esetleg nehezen kiejthető) névvel találkozhatnak. Ezért javaslom, hogy az olvasóleckéket többször olvassák el, a videóleckét többször nézzék meg, illetve tanulmányozzák a mellékelt PowerPoint bemutatót is. Ez részben vázlatként szolgál, de új információt is tartalmazhat.

Az olvasóleckék szövegében a személyneveket (első előfordulásuknál) pirossal, az évszámokat zölddel, a fogalmakat késsel emeltem ki. További kiemeléseket sárgával, aláhúzással, esetleg félkövér szedéssel végeztem el.

A leckék alapos feldolgozását követően töltsék ki a hozzájuk tartozó rövid tesztek. Figyeljenek a kérdésekre, mert gyakran a helytelen válasz megjelölése lesz a feladat. Ha a teszt 75% alatti eredményt hoz, javaslom, hogy újra olvassák el a kérdéses leckét.

Tartalomjegyzék

1. A Szovjetunió Sztálintól Gorbacsovig	3
2. A szovjetizálás közös és egyedi vonásai	8
3. A Sztálin-korszak	12
4. Vezérkultusz, személyi kultusz, terror	16
5. A szovjet blokk belső válságai és „szétfejlődése” (videó)	20
6. Lengyelország: válságról válságra	21
7. Az NDK és Csehszlovákia: a kemény vonal dominanciája	26
8. Jugoszlávia és Albánia: szövetségesekből ellenségek.....	31
9. Románia és Bulgária párhuzamos belső fejlődése	35
10. A rendszerváltások és a soknemzetiségű államok felbomlása	40

1. A Szovjetunió Sztálintól Gorbacsovig

1945-ben a Szovjetunió a világ egyik vezető szuperhatalma lett, miközben a győztes háborúban igen súlyos emberi és anyagi károkat szenvedett el. Ennek ellenére a háború előtti sztálini tömegterror nem állt le: az „áruló” nemzetiségek, az újonnan a Szovjetunióhoz csatolt területek ellenálló lakossága, a nációkkal kollaborálók, valamint a megszállt országokból „málenkij robotra” elhurcoltak csoportjainak 8–15 milliós tömegével újra megtöltötték a Gulágokat. A táborokban többször tömeges felkelések robbantak ki. Az újjáépítést részben a rabok kényszermunkája biztosította, bár a legnagyobb bűnökkel megvádoltakat tömegesen ki is végezték. Az újjáépítés másik forrása a vesztes államokból kipréselt jóvátétel volt. Ugyanakkor Sztálin elutasította a szovjeteknek is felajánlott Marshall-segélyt. Az újjáépítés és a további iparosítás szempontjait ezután is fegyverkezés jelentette, különösen a hidegháborús feszültség éleződése után.

1946-ban a szovjet állam szervezete átalakult. Az addigi népbiztonságokat minisztériumokká szervezték át, így a belügyi tárca NKVD-ből MVD lett, az állambiztonsági pedig NKGB-ből MGB-vé változott. Szintén átnevezték a Vörös Hadsereget, melynek neve ezután egyszerűen Szovjet Hadsereg volt. Jelentősen nőtt a párt tagsága, de csökkent köztük a munkások aránya. A párt neve 1952-ig Össz-szövetségi Kommunista (bolsevik) Párt volt, csak az ekkor megtartott XIX. kongresszus nevezte át a Szovjetunió Kommunista Pártjává (SZKP). A párt legfőbb szerve, a Politikai Bizottság ekkor Elnökség néven alakult újjá. Még Sztálin életében utódlási harcok kezdődtek el. 1948-ban bekövetkezett haláláig Andrej Zsdanov számított Sztálin legesélyesebb utódának. Egy rivális klikk élén Georgij Malenkov és Lavrentyij Berija állt, ám Zsdanov halála után később Sztálin új favoritja Nyikita Hruscsov lett.

Andrej Zsdanov és Lavrentyij Berija

Zsdanov az ideológiai élet irányítója volt, s vezetésével a művészeti és tudományos élet totális ellenőrzésére került sor. Harc indult a művészet „öncélúsága” és a „burzsoá eszmei hatások” ellen. Emellett kialakult a szovjet embertípus („Homo Sovieticus”) ideája és a szovjet (orosz) „hazafiság”. A „hazafiatlanok” és az „elhajlók” ellen több kampány indult. Mindez azt is jelentette, hogy a nem orosz szovjet népek erőszakos oroszosítása is megindult.

Zsdanov halála (1948) és Izrael USA-hoz való közeledése után Sztálin határozottan antiszemita politikát kezdett el. Ennek első jele a Zsidó Antifasiszta Bizottság elleni per volt. Mellesleg Zsdanov híveit is likvidálták az ún. leningrádi perben 1949-ben. Sztálin zsidóellenessége egyre abszurdabbá vált. A Kreml zsidó származású orvosait azzal vádolták, hogy amerikai zsoldban állva meggyilkolták Zsdanovot és más vezetőket is meg akartak ölni. Az

„anticionista” kampány ellenére a „fehér köpenyes gyilkosok” tervezett perére Sztálin halála (1953. március 5.) miatt nem került sor.

Szovjet közlemény a terrorista orvoscsoportról, 1953. január 13.

Megállapítást nyert, hogy mindezek a gyilkos orvosok, akik az emberi nem söpredékévé váltak, akik sárba tiporták a tudomány szent zászlaját és bemocskolták a tudomány művelőinek becsületét, külföldi kémiszolgálat felbérelt ügynökei voltak. A terrorista csoport tagjainak többsége (M. Sz. Vovszi, B. B. Kogan, A. I. Feldman, A. M. Grinstein, J. G. Etinger és mások) kapcsolatban volt a „Joint” nemzetközi zsidó burzsoá nacionalista szervezettel, amelyet az amerikai kémiszolgálat állítólag más országokban levő zsidók anyagi támogatására létesített. A valóságban ez a szervezet az amerikai kémiszolgálat irányításával széles körű kémkedést, terrorista és egyéb felforgató tevékenységet fejt ki több országban, köztük a Szovjetunióban is.

Sztálin halála megrémítette a vezetést, de a párt hatalma a Szovjetunióban nem ingott meg. Kollektív vezetést hoztak létre, melynek fő tagjai Hruscsov, Malenkov, Berija és Vjacseszlav Molotov lettek. Az Elnökség éberem figyelte, hogy senkiből ne lehessen újra Sztálinhoz hasonló diktátor. Ezt főleg Berijáról feltételezték (aki ekkor a reformok fő támogatója volt), és koholt kémvádak alapján ki is végeztek. Az új vezetés ennek ellenére szakítani kívánt a sztálini terrorral. A politikai foglyokat és a Gulágon raboskodókat fokozatosan szabadon bocsátották. 1954-ben megszűnt az MGB, az állambiztonság önálló minisztériumi státusza helyett a Minisztertanács mellett működő „bizottság” lett (KGB). Párthatározat született az MGB által elkövetett törvénysértésekről. A „szocialista törvényességet” átértelmezték, „forradalmi” tevékenység helyett a törvények betartását várták el a bürokráciától is. Az önkény csökkent, de jogorvoslási eljárások nélkül természetesen jogállam sem alakult ki. A terror enyhülése után már semmi nem fenyegette a kádereket, akik politikai hatalmukat gazdasági előnyökre változtatták (az „új osztály” létrejöttét Milovan Đilas jugoszláv kommunista írta le plasztikusan.) A „személyi kultusszal” való szembenézés legfontosabb eseménye az SZKP XX. kongresszusa volt 1956 februárjában, ahol Hruscsov „titkos” beszéde leleplezte Sztálin bűneit, ami óriási megrázkódtatást okozott az egész blokkban. A kongresszus kimondta a békés egymás mellett élés alapelvét is.

1953 őszén hivatalosan első titkárrá választották Hruscsovot. Eleinte komoly hatalmi harcok zajlottak a „reformerek” és a „keményvonalasok” között. Hol az egyik, hol a másik tábor volt erősebb, a párt vezetője pedig próbált egyensúlyozni közöttük. Emiatt szélsőséges bakugrások zajlottak le a szovjet politikai irányvonalban: desztálinizálás és resztálinizálás, a világpolitikában pedig az enyhülés és a feszültség állandó váltakozása következett (ezt nevezték Hruscsov „kótyagos” politikájának).

Hruscsov beszédet mond az SZKP XX. kongresszusán

Molotov puccskísérlete után (1957) Hruscsov megszilárdította uralmát. A leváltott vezetőket most először nem tartóztatták le. Mindenesetre ekkor már a magyar forradalom miatt is resztálinizálás zajlott, ami ismét váratlanul ért véget a XXII. kongresszuson (1961. október). A párt önbírálata után tömegesen kérték sérelmeik rendezését az emberek, több esetben **lázongások törtek ki**, ami ellen a hatóságok erőszakkal is felléptek (1962: **novocserkasszki sortűz**).

A sztálinizmussal való újabb szakítás mellett (szintén a XXII. kongresszuson) az első titkár bejelentette: véget ért a szocializmus építése, a proletárdiktatúra; létrejött az ösztáni állam és **megindul a kommunizmus felépítése**, aminek befejezésére 20 éven belül sor került majd. A nagyívű tervek, ígéret, programok meghirdetése igen jellemző volt Hruscsovra. Magabiztossága abból is fakadt, hogy **a szovjet úrprogram sikerei** révén sikerült „megelőzni az USA-t” (habár talán egyedül ezen a területen).

Részletek az SZKP XXII. kongresszusának határozatából, 1961. október

A szovjet nép hősi munkával erős és minden vonatkozásban fejlett gazdaságot hozott létre. Most minden lehetőség megvan az egész lakosság [...] jólétének gyors növeléséhez. Az SZKP világtörténelmi jelentőségű feladatot tűz ki: a Szovjetunióban magasabb életszínvonalat kell elérni, mint bármely tőkésországban.

E feladat megoldásának útjai a következők: a) a bérek – az egyéni munka mennyiségével és minőségével arányos – emelése, ezzel együtt a kiskereskedelmi árak leszállítása és a lakosságra kivetett adók megszüntetése. b) A végzett munka mennyiségétől és minőségétől függetlenül, vagyis ingyenesen szétosztott [...] társadalmi fogyasztási alapok bővítése (oktatás, gyógykezelés, nyugdíj, a gyermekek gondozása gyermekjóléti intézményekben, áttérés a díjmentes közszolgáltatásokra és így tovább). [...]

A proletariátus diktatúrája biztosította a szocializmusnak [...] teljes és végleges győzelmét, [...] ezzel teljesítette történelmi küldetését, és a belső fejlődés feladatai szempontjából a Szovjetunióban már nem szükség-szerű. [...] A párt abból indul ki, hogy a munkásosztály diktatúrája már az állam elhalása előtt elveszti szükségességét. Az állam, mint egyetemes népi szervezet, a kommunizmus teljes győzelméig megmarad.

Hruscsov 1959-ben **Eisenhower** meghívására az Egyesült Államokban járt. Az amerikai kukorica-termelés lenyűgözte őt, s lelkesen látott hozzá a **kukorica- és az arra alapozódó hústermelési program** végrehajtásához. Nem tántorította el az sem, hogy korábbi mezőgazdasági programja, a **szűzföldek** feltörése sem járt sikerrel (a szél elhordta a termőtalajt). Az életszínvonal emelésének ígérete ismét kudarcot vallott. A kótyagos, kapkodó reformok és a decentralizálási tervek a pártapparátus ellenállását is kiváltották. 1964-ben a párt belső reformjával elégedetlen káderek **megbuktatták Hruscsovot**. Utódává **Leonyid Brezsnyev**et választották. Ismét átmenetileg **kollektív vezetés** jött létre. Brezsnyev (elődjéhez hasonlóan) szétválasztotta az első titkári és a kormányfői posztot, amit Hruscsov 1958-tól újra egy kézbe vont össze. Vele szemben **Brezsnyev 1977-től az államfői posztot vette át**. 1966-tól ugyanő **főtitkárként** állt a párt élén és visszaállította a Politikai Bizottság elnevezést is.

A „baráti csók”: Brezsnyev és az NDK vezetője, Honecker üdvözli egymást

Bő egy évtized alatt az új vezető saját embereit ültette minden fontos posztra, és attól kezdve egyedül irányított. Ekkor körülötte is **vezérkultusz** alakult ki: „megfontolt, bölcs vezető” képében tetszelgett, aki időnként saját magát is kitüntette.

Brezsnyev **elődjére hárított minden felelősséget**; és hivatalosan eltörölte a hruscsovi reformokat. A mezőgazdaság talpra állítását célzó reformok és a gazdasági irányítás reformtervei lényegében mégis elődje elképzeléseit tükrözték. A valódi **gazdasági reform papíron maradt**, mert ideológiai okokból nem tűrték meg az önálló kezdeményezéseket; mégis kialakult egy (fekete) második gazdaság.

Szovjet szamizdatok: a Bumeráng és a Szvobodnaja Miszl (Szabad Gondolat)

A hatvanas években **polgárjogi mozgalom** is született, ami az alkotmányban biztosított jogokat követelte. Rögtön **három irányzat is létrejött**: diákmozgalmak; írók elleni perek miatti tiltakozás (és emiatt újabb perek...); végül az illegális kiadványokat (ún. **szamizdat**, vagyis „magánkiadás”) kiadó ellenzéki csoportok megjelenése. A sztálini terrorhoz képest a kiszabott 5–10 évnyi börtönbüntetés enyhének tűnhet, de **a diktatúra kifejezetten embertelen módszereket is alkalmazott**: elmeógyógyintézetbe zártak több ellenzéki aktivistát is. (Jobban jártak azok, akiket emigrációba kényszerítettek, pl. **Alekszandr Szolzsenyicin**.) Az emberjogi mozgalom egyik vezetője, **Andrej Szaharov** 1975-ben Nobel-békedíjat kapott. **Felerősödtek a nemzetiségi mozgalmak** is (pl. az ukrán) – szemben a „szovjet ember” hivatalos ideájával, valamint az orosz sovinizmus és a vallásüldözés valóságával.

Brezsnyev alatt egyfajta **pangás** kezdődött el. A bürokrácia ideológiai uralma töretlen maradt, egyre jobban **elburjánzott** viszont **a korrupció** is. Terjedt az alkoholizmus és a bűnözés, romlott a társadalom egészségi állapota is. Hruscsov 1961-es ígését, a kommunizmus aranykorának kezdetét el kellett halasztani, de Brezsnyev ekkor, 1969-ben sikerként jelentette be: **megkezdődött az átmenet a „létező szocializmusba”**.

Brezsnyev élete végén már időskori szenilitással küzdött. A PB tagok átlagéletkora is igen magasra nőtt, kialakult a „**gerontokrácia**”, az idősek uralma. **1982 végén a főtitkár meghalt**. Utódjai, **Jurij Andropov**, illetve **Konsztantyin Csernyenko** szintén idősek voltak és mindössze másfél, illetve egy éven át irányították az országot. Andropovnak voltak reformtervei is, de ideje nem jutott rájuk. **1985-ben** végre lényegesen fiatalabb vezetőt választottak meg **Mihail Gorbacsov** személyében.

Többet akarok tudni

Heller, Mihail–Nyekrics, Alexandr: *Orosz történelem. II. kötet. A Szovjetunió története*. Budapest: Osiris, 1996. 430–440, 491–495, 528–529.

Font Márta–Krausz Tamás–Niederhauser Emil–Szvák Gyula: *Oroszország története*. Budapest: Maecenas, 1997. 550–610.

Ellenőrző kérdések

Nyissa meg az alábbi fájlt és válaszoljon a feltett kérdésekre!

szu-sztalin-gorbacsov.htm

Ha nem érte el a 75%-ot, nézze át újra a lecke szövegét és ismételje meg a tesztet!

Feladat a kiválósághoz

Készítsen egy kronológiát a második világháború utáni szovjet történelemről. A tananyagban szereplő évszámok, események mellett keressen további fontos eseményeket, történéseket!

2. A szovjetizálás közös és egyedi vonásai

1945 tavaszára Kelet-Közép-Európa túlnyomó része a Vörös Hadsereg fennhatósága alá került. Egyedül Jugoszlávia és Albánia területét szabadították fel a német és olasz megszállás alól a helyi partizánerek (Josip Broz Tito jugoszláv kommunista vezetésével). A történetírásban vita van arról, hogy Sztálin eleve szovjetizálni akarta-e térséget, vagy csak a hidegháború kényszere okozta ezt később. A jelek inkább az előbbire utalnak, bár eleinte a szovjetek egyes országokban átmenetileg elfogadtak egy látszat-demokratikus berendezkedést.

Churchill, Roosevelt és Sztálin a jaltai konferencián, 1945

A Nyugat – elfogadva a katonai realitásokat – lemondott e térségről. Ezt hagyományosan a jaltai konferenciához kötötték, holott Jaltán semmi ilyesmire nem került sor. Az ott elfogadott „Nyilatkozat a felszabadított Európáról” ehelyett még a szabad választások szükségét is ki mondta. Churchill viszont már korábban, 1944 októberében Moszkvában megegyezett Sztálinnal a balkáni befolyási övezetekről, amelyet aztán a felek be is tartottak. Kelet-Közép-Európa most egy „fordított cordon sanitaire”-re vált: eddig a Nyugatot védte a szovjetektől, míg most épp ellenkezőleg. A szovjetek geopolitikai biztonságát szolgálta a szovjet állam területének kiterjesztése is. Emellett a stratégiai irányba eső (lengyel és román) területeken kezdettől fogva szilárd befolyást akartak kiépíteni, míg a csehszlovák, magyar, jugoszláv térségben erre csak egy kb. évtizedes nagyságú átmeneti időszak után került volna sor. A háborúban kimerült Szovjetunióknak lélegzetvételnyi időre is szüksége volt. Ezt fejezte ki a Majszkij-terv is 1944 elején, amely 30–50 év békével, de a kontinensen szovjet hegemoniával számolt. Sztálin úgy vélte, a II. világháború a világforradalom újabb lépcsőjét hozta el, megteremtve a kommunista világrendszert; a jövőbeli III. világégés pedig az egész földön kommunizmust eredményez majd.

Részletek a Majszkij-tervből, 1944. január 11.

1. Általános irányelv: a Szovjetunióknak biztosítani kell a békét Európában és Ázsiában 30–50 évre.
2. Ennek érdekében a Szovjetunióknak a jelenlegi háborúból kedvező stratégiai határokkal kell kikerülni, amelyek alapjául az 1941-es határoknak kell szolgálni. Ezen kívül nagyon fontos lenne, hogy a Szovjetunióhoz kerüljön Petsamo, Dél-Szahalin és a Kuril-szigetek láncolata. A Szovjetunióknak és Csehszlovákiáknak közös határral kell rendelkeznie. [...]
3. Németországot a háború után legalább tíz évre meg kell szállniuk a szövetségeseknek, szét kell darabolni néhány kisebb-nagyobb független államra, és hármass leszerelésnek kell alávetni – katonáinak, iparainak és ideológiaiainak. Németországot súlyos jóvátételi (többek között munkaerővel történő) terheknek kell alávetni, és a háborús bűnösöket, a fogalmat tágra értelmezve, szigorúan meg kell büntetni.
4. Európa többi részén nem lehet megengedni erős szárazföldi hadsereggel rendelkező különálló államok vagy államesoportok létrejöttét. A háború utáni Európában csak egyetlen hatalmas szárazföldi hatalom – a Szovjetunió –, és egyetlen erős tengeri hatalom, Anglia maradhat.

A háború utáni kelet-közép-európai országok (és Németország szovjet zónája) fejlődésében több a közös vonás, mint az egyedi. Önmagában ez is valamiféle tudatosan kivitelezett forgatókönyvre utal. Mindenütt létrejött a kommunisták által vezetett Nemzeti Front vagy Népfront, amely az új kormány alapjává vált. Ezen kormányokhoz spontán módon vagy nyugati nyomásra csatlakoztak a londoni emigráns kormányok politikusai. A kommunisták szervezettek és eleinte mérsékelték voltak, de mindenütt megszerezték a belügyi tárcát, ezzel a (politikai) rendőrség irányítását is. A kommunisták elkötelezett nemzeti politikát is folytattak, a nacionalista érzelmekre is játszottak ekkor. Népszerűségük szinte mindenhol jelentős is volt.

A monarchikus államforma az egész térségben megszűnt, utoljára Romániában, 1947 végén. A Balkánon eleve népköztársaságokat kiáltottak ki, amely a „népi demokráciák” államformájává vált. Ez a kifejezés újabb átmeneti formát jelentett: a már nem polgári, de még nem szocialista rendszereket értették alattuk, amelyek ideológiai értelemben elmaradnak a már szocialista Szovjetuniótól. A népi demokrácia emellett a szocialista forradalom békés megvalósításának programját is célul tűzte ki.

Valamennyi országban lezajlott a háborús bűnösök felelősségre vonása. Ennek során népbíróságokat hoztak létre, amelyekben laikus (nem jogvégzett) pártdelegáltak hoztak ítéletet, gyakran a politikai leszámolás, bosszúállás szándékával. Az eljárás többnemzetiségű államokban a kisebbségek (főleg németek, magyarok) ellen is irányult. A nyomozásokat lefolytató politikai rendőrség a kommunisták irányítása alatt állt.

Propagandafotó és bélyeg: földosztás Kelet-Németországban, 1945

Szintén közös vonás volt a gazdaság átalakítása. Földreform mindenhol lezajlott, bár jelentősége ott volt nagyobb, ahol nagybirtokrendszer állt fenn korábban (lengyel, magyar, német). Ezúttal is jellemző volt a kisebbségek diszkriminálása, de a föld elkobzása a katolikus egyházat is jelentősen sújtotta. Mindenütt erősödött az állami beavatkozás, erre az újjáépítés miatt szükség is volt. A legsúlyosabb károk lengyel és jugoszláv területen voltak. Az ENSZ-től érkezett ugyan némi segítség, viszont szovjet nyomásra ezen államok elutasították a Marshall-segély igénybevételét. Így kézi erővel, lelkesedéssel kellett újjáépíteni ezen országokat. Többnyire már 1945-ben megindultak az államosítások is. Először a német tulajdont sajátították ki, majd több lépcsőben a nemzeti tőkét is. Ez utóbbit legkésőbb, 1948–50 között Románia és Bulgária tette meg. Legkésőbb 1947-ben azonban minden országban elkezdődött a tervgazdálkodás is. Az első tervek Jugoszlávia kivételével 2-3 éves újjáépítést írtak elő, míg Titoék már ekkor szovjet típusú, iparosító jellegű ötéves tervet fogadtak el.

A térség szovjetizálását, mint láttuk, a szovjetek külön ütemekben akarták végrehajtani. Először a Berlin, valamint a török tengerszorosok felé vezető stratégiai irányba eső államok kerültek volna sorra. Azonban épp itt, a lengyel és román esetben kellett azzal szembesülniük,

hogy (kivételesen) erős, hiteles ellenzéki vezetők gátolják törekvéseiket. E két állam társadalma volt a leginkább orosz- (és így: kommunista-)jellenes, itt működtek a leggyengébb kommunista pártok is. Mindkét ország területi vitában is állt a szovjetekkel. Szovjetizálásuk emiatt nehéz, a tervezettnél lassabb volt, viszont leplezetlen és brutális is. Többször került sor nyílt szovjet beavatkozásra, itt zajlottak le a legsúlyosabb választási csalások is. Kevesebb probléma volt az oroszbarát Bulgáriában, bár az ellenzék itt is erős volt. E három ország kormányát sokáig a nyugatiak nem is ismerték el a nyilvánvaló kommunista erőszak miatt.

De nem ment minden terv szerint a többi országban sem. A jugoszláv és albán esetben az erős helyi kommunista pártok felrúgták Sztálin eredeti ütemtervét, miszerint egy lassabb átmenetet kell végrehajtaniuk és szovjet segítség nélkül is gyorsan (1946 elejére) átvették a hatalmat. Az eredeti elképzelés csak magyar és csehszlovák esetben kezdett megvalósulni. Itt a lassabb átmenetet a kommunisták is tiszteletben tartották, a parlamentáris keretek így hosszabban fennmaradtak (1947–48-ig). A hidegháború éleződése miatt azonban ekkor itt is felgyorsult a szovjetizálás és végül nagyjából egyidejűleg zárult le Romániával.

Sajátos helyzet alakult Németország szovjet megszállási zónájában, ahol eleinte sokkal határozottabb volt a szovjet beavatkozás, de 1947 után átalakítása külpolitikai okokból lelassult. Érdeemes megfigyelni, hogy az egyes típusokhoz való tartozást nem befolyásolta, hogy az ország a háborúban melyik oldalon állt!

A szovjetizálás ütemének felgyorsítása a Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodája (Kominform) alapító ülésének 1947 őszi döntésére következett be. Itt hangzott el a két tábor szembeállító szovjet Zsdanov-doktrína és célul tűzték ki a szociáldemokrata pártok likvidálását is. Erre Németország keleti felében már sor került 1946 tavaszán, a többi országban viszont 1948 folyamán meg végbe a munkáspártok „egyesülése” (valójában az SZDP-k beolvasztása). Az egyesülési folyamatot több szociáldemokrata ellenezte, őket kizárták és sok esetben perbe fogták és elítélték (esetleg emigrációba menekültek). Ugyanez történt korábban a polgári pártokat képviselő politikusokkal is.

A Lengyel Egyesült Munkáspárt alakuló ülésének elnöksége, 1948

A Kominform 1948 júniusi ülésén súlyos vádakot fogalmaztak meg Jugoszlávia ellen. A valódi ok az volt, hogy Tito nem engedett beleszólást a szovjet tanácsadóknak és túl önálló volt külpolitikai téren is (célul tűzte ki Trieszt és Szaloniki megszerzését, balkáni föderatív tervei voltak). Ehelyett azzal vádolták, hogy letért az osztályharc marxista útjáról. A JKP-t ténylegesen kizárták a szervezetből, de Sztálin azt remélte, hogy a párt „egészséges erői” megbuktatják Titót és a jugoszlávok alárendelik magukat a szovjet vezetésnek. Amikor erre nem került sor, 1949-ben már teljesen abszurd vádakkal illették Titót (az imperialisták szövetségese, pártja kémek és gyilkosok kezébe került stb.). Sajátos, hogy ezután a Kominform többé nem is működött, hivatalosan 1956 tavaszán oszlatták fel.

Részletek a Kominform harmadik ülésének határozatából, 1949. november

Titóék átállása a faszizmushoz nem véletlen, gazdáik – az angol–amerikai imperialisták – utasítására történt, akiknek – mint ahogyan most kiderült – már régen felbérelt ügynökei voltak.

Az imperialisták akaratát teljesítve a jugoszláv árulók azt a feladatot tűzték maguk elé, hogy a népi demokráciákban reakciós, nacionalista, klerikális és fasiszta elemekből politikai bandákat alakítsanak, hogy rájuk támaszkodva ellenforradalmi fordulatot hajtsanak végre ezekben az országokban, elszakítva őket a Szovjetuniótól és az egész szocialista tábortól. [...]

A pártban és az államban a hatalmat bitorló Tito–Rankovics klikk ellenforradalmi politikájának eredményeképpen Jugoszláviában kommunistaellenes, fasiszta típusú rendőrállam alakult ki. E rendszer társadalmi alapja a kulákság, a városban pedig a tőkés elemek. Jugoszláviában a hatalom ténylegesen a népellenes, reakciós elemek kezében van.

A tömbön belüli kapcsolatokat kétoldalú **barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződések** szabályozták, melyek **1943–49** között születtek. Ezek lényegében németellenes katonai együttműködést és segítségnyújtást írtak elő. Nem csak a szovjetekkel, hanem egymással is kötöttek a blokk tagjai ilyen szerződést, viszont a **NATO**-hoz hasonló katonai szövetség nem jött létre. **Sztálin idegenkedett a multilaterális együttműködési** formáktól, valójában a blokk országait is az **„oszd meg és uralkodj”** elv alapján kapcsolta magához. Kihasználta a közöttük régóta létező területi vitákat is, amelynek riválisait egyaránt biztosította saját támogatásáról – ha azok hűségesen követik a szovjet utasításokat.

Többet akarok tudni

Janos, Andrew C.: *Haladás, hanyatlás, hegemonia Kelet-Közép-Európában*. Budapest: Helikon, 2003. 238–248.

Bottoni, Stefano: *A várva várt Nyugat. Kelet-Európa története 1944-től napjainkig*. Budapest: MTA BTK Történettudományi Intézet, 2014. 21–80.

Ellenőrző kérdések

Nyissa meg az alábbi fájlt és válaszoljon a feltett kérdésekre!

szovjetizalas.htm

Ha nem érte el a 75%-ot, nézze át újra a lecke szövegét és ismétlje meg a tesztet!

Feladat a kiválóságához

Keressen szakirodalmat Kelet-Európa szovjetizálásáról, amelyben érvek olvashatók arról, hogy Sztálin eleve szovjetizálni akarta-e térséget, vagy csak később, a kibontakozó hidegháború hatására döntött így. Gyűjtse össze, értékelje a két tábor érveit.

3. A Sztálin-korszak

1948–49 során befejeződött Kelet-Közép-Európa országainak szovjetizálása. (1949-ben megalakult a térség nyolcadik állama is, a Német Demokratikus Köztársaság – NDK.) A térség minden állama „totális” sztálinista diktatúrává alakult. Ebbe beleértendő a tömbből kiátkozott Jugoszlávia is, amely ennek ellenére évekig még szovjetrendszert működtetett. Mindenütt kialakult a pártállami rendszer, amely a kommunista diktatúrák alapvető fogalma, ezért bővebben is foglalkozni kell vele.

A pártállam nem minden esetben jelent egypártrendszert, de alapintézménye mégis „a” párt. A kommunista párt mindig a demokratikus centralizmus elve alapján működik (csak a „választott” vezetés hozhat döntést, ez a döntés viszont mindenkire nézve kötelező és kétely nélkül végrehajtandó; a vezetés valójában magát választja meg, tehát nem demokratikus). A párt erősen központosított, bürokratikus. Elvileg a legfőbb döntéshozó szerve a kongresszus; amikor az nem ülészik, akkor a Központi Bizottság; annak ülési között a Politikai Bizottság és / vagy a Titkárság. Gyakorlatilag ez utóbbiak, illetve ezek vezetője, a főtitkár dönt legtöbbször. (Minél kisebb egy kommunista testület létszáma, annál nagyobb annak a valódi jelentősége!) A pártállam másik eleme az állam, amely látszólag hasonlóan épül fel a nyugati államokéhoz, bár az alkotmány többnyire rögzíti a párt vezető szerepét. Formálisan a parlament a legfontosabb állami szerv, de valójában annak elnöksége (prezídium, Államtanács stb.) kisajátítja a törvényhozás szerepét (törvényerejű rendeletek kiadása révén).

A pártállamban a két elem, a párt és az állam összefonódik, s e kapcsolatban a párt szerepe a döntő. Az összeolvadás úgy jön létre, hogy a pártban kialakul az állami szervek „tükörképe” vagy másolata, s ez a párton belüli szerv fogja irányítani a hozzá tartozó állami szervet.

<u>Hatalmi ág</u>	<u>Párt</u>	<u>Állam</u>
(Választás)	Kongresszus (3–5 évente)	parlamenti „választás”
Törvényhozás	Központi Bizottság (80-150 fő, évi 3–6 ülés)	parlament (helyileg eltérő néven; többszáz fő, évi 2–3 ülés)
Valódi törvényhozás	Politikai Bizottság (Elnökség, Politbüro) (1-2 hetente) (10–15 fő a KB tagjai közül)	prezídium (Államtanács, Elnöki Tanács, Nemzetgyűlés Elnöksége (20-25 fő a parlament tagjai közül)
Végrehajtás	Titkárság (8–10 fő, napi ügyek intézése) benne: felügyeleti területek: „tárcák”	Minisztertanács (kormány) élén a kormányfő (miniszterelnök, Minisztertanács elnöke)
Főhatalom	főtitkár, első titkár (vezeti a KB, PB és a Titkárság üléseit, szervezetét is! (sokszor személyi átfedés az államfővel vagy kormányfővel)	államfő (ritkán köztársasági elnök, általában az Államtanács / Elnöki Tanács stb. elnöke)

A párt és az állam egymással összefonódó intézményei, eljárásai

A pártállami rendszernek azonban részét képezik egyéb szervezetek is. A civil társadalmat, a hatalomtól független egyesületeket a pártállam nem tűri meg. Ezeket hatósági jogkörrel is bíró, monopolszerű tömegszervezetekké vonja össze (tehát pl. csak egyetlen ifjúsági szövetség működhet az országban stb.). Ezek a párt akaratát közvetítik saját tagjaik felé, vagyis „transzmissziós szíjak”-ként működnek. A pártállamok „totális” rendszerek, amelyek az elnyomásra épülnek. A párt mindent és mindenkit megfigyel, befolyása az élet minden területé-

re (magánéletre is) kiterjed. A hatalom nincs alávetve semmilyen szilárd jogrendnek, de természetesen hozhat önigazoló törvényeket is.

A Sztálin-korszak fő sajátossága Kelet-Közép-Európában a **homogenizálódásra való törekvés**. Bár Albánia és Csehország fejlettsége között óriási különbségek voltak, ebben a korszakban igyekeztek őket teljesen hasonló államokká alakítani (a többiekkel együtt). A nemzeti hagyományokat, eltérő sajátosságokat nem vették figyelembe. Az összes országnak **a szocialista építés szovjet tapasztalatait kellett követnie**, az ettől való legkisebb eltérést is ideológiai elhajlásnak bélyegezték és büntették. E tekintetben **csak az NDK volt kivétel**: mivel Sztálin **1952-ig** fenntartotta a reményt a két német állam egyesítésére, ezért addig nem indult el a sem kollektivizálás, sem a nehézipar fejlesztése, az alkotmány pedig még a vállalkozás szabadságát és a sztrájkjogot is tartalmazta. Emiatt **az NDK-t a népi demokráciáknál is „kevésbé fejlettnek”** tekintették ekkor.

Vaskohó az NDK-ban

Gazdasági téren a blokk államaira a „**vas és acél országa**” program megvalósítása volt jellemző. A lakossági fogyasztás rovására igen magasra nőtt a **nemzeti jövedelem** felhasználásán belül a beruházások aránya, vagyis az **új gyárak építése**. Ez az életszínvonal jelentős csökkenését eredményezte, többnyire a bérek értéke is esett, emellett a lakossági fogyasztási cikkek (pl. ruha, cipő) gyártása jelentősen visszaesett, így **hiány alakult ki**. A beruházások aránytalan része került az iparba, azon belül a nehéziparba (főleg a hadiipar fejlesztése volt túlzott). Ezt tovább súlyosbította a **Szovjetunióknak fizetendő háború utáni jóvátétel** és / vagy a vele kötött előnytelen szerződések köre. Az **ötéves tervek irreális növekedési célokat** tűztek ki, amelyeket menet közben is emeltek. A vasipar fejlesztése ekkor már elavultnak számított, ráadásul az ipari fejlődést szinte csak **extenzív módon** hajtották végre (új beruházások révén).

A mezőgazdaságban megindult az erőszakos **kollektivizálás**, de csak Bulgáriában és Albániában sikerül a földek többségét bevonni a „közösbe”. Fontos, hogy **a szövetkezetek létrehozása nem jelenti a földek államosítását**. A kollektivizálásnak ellenálló parasztokat mindenütt adóprás és kötelező terménybeszolgáltatási rendszer sújtotta. A hátralékos parasztokat (főleg a **kuláknak** nevezett gazdagparasztokat) internálták vagy elítélték.

A **tervgazdálkodás** célja mindenütt az volt, hogy tudományos tervezés révén összehangolt, gyors növekedés induljon meg, szemben a kapitalizmusban zajló konkurenciaharcral, amely pusztító válságokhoz is vezethet. A valóság azonban jelentősen eltért az elmélettől. Egyrészt a tervek kidolgozása **nagy bürokráciát** alakított ki, csökkentve a hatékonyságot. Másrészt, a tervet folyton változtatták, így szinte sosem volt éppen érvényes terv. Tervszerűség helyett káosz alakult ki. A tervek teljesítését a **vállalatok próbálták kijátszani**. Egyrészt csak a mennyiségi teljesítés számított, így a **minőségre és a költség-hatékonyságra senki nem figyelt** oda, másrészt megjelent a **tervalku** jelensége is, amikor az egyes gyárak próbálták (akár kenőpén-

zekkel is) elérni, hogy alacsonyabb mutatókat írjanak elő számukra. Gyakori volt az eredmények, statisztikák meghamisítása is.

Viccek a tervgazdálkodásról

–Mi történik a Szaharában, ha bevezetik ott is a kommunizmust? – Húsz év múlva hiánycikk lesz a homok!

Hofi Géza kabaréjelenete alapján

A Tervhivatal elhatározta, hogy Józsi bácsi kocája 12 malacot fog elleni. Húha, a disznóval ezt megbeszéltek? Hát nem, és az a szabotőr koca csak nyolcat fialt... Józsi bácsi vakarja a fejét, mi legyen, ekkora elmaradást mégsem szabad csinálni, bejelenti a községházán, hogy kilenc malac van. A tanácselnök is nagy bajban van, el fogják marasztalni szabotázásért. Mindegy, ha tízet jelentünk, hátha megúszom. A járási előadó is igen elégedetlen, ez mégsem járja, mit szólnak majd a megyei elvtársak. Jelentek tizenegyet! A megyei illetékes hasonlóan dül-fül, micsoda botrány! De egy malac csak nem tűnik fel senkinek, írjunk be tizenketőt. A jelentés felkerül a Politikai Bizottsághoz, s a párt meghozza a döntést: Elvtársak, nyolc malacot exportálunk, a többit meg megezzük mi magunk!

Jelentős mértékű volt a gazdaság mellett a társadalom átalakítása is. Folytatódott az elitcsere. A régi vezető rétegek „deklasszálódtak”, elvesztették osztály-jellegüket. Vagyonukat elkozták, kitelepítették őket házaikból, sokakat elítéltek, mások emigráltak (amíg erre még volt lehetőség). Helyettük a megkezdődött egy munkás–paraszt származású új elit és új értelmiség kinevelése (gyakran „gyorstalpaló” képzéseken, vagy egyenesen oktatás nélkül). A régi elitbe tartozókat viszont az oktatásban is hátrányosan különböztették meg. A tömegoktatásban viszont voltak eredmények: a Balkánon is megszűnt az írástudatlanság. A kommunista országok talán egyetlen valódi sikerét ezen a téren érték el. Voltak pozitív eredmények a kultúra területén is, bár itt ellentmondásosabb a kép. A „magaskultúra” fogyasztása terén jelentős előrelépés volt, a könyvtárba, színházba járok száma soha nem volt olyan magas, mint az ötvenes és hatvanas években. A művészeti irányzatok közül azonban csak a „szocialista realizmus” kapott támogatást, minden más (nyugati, burzsoá, „dekadens”) stílust lényegében betiltottak, még a 20. század előttiakat is korlátozták. Végül pedig teljes kudarcba fulladt a „szocialista embertípus” kinevelése, ami pedig a kommunizmus megteremtésének is feltétele lett volna.

Tipikus „szocreál” plakát Lengyelországból

A kultúra és a hagyományok elleni támadás része volt az egyházak, de főleg a katolikusok elleni fellépés is. Az iskolákban megszűnt a vallásoktatás, de legalábbis annak kötelező jellege. Az állammal való megegyezésre és hűségesküre kényszerítették az egyházakat és / vagy a papokat. Akik ellenálltak, azokat perbe fogták. Különösen igaz volt ez a felosztatot szerzetesrendek tagjaira. A vádak mindig koholtak voltak. Mindenütt létrehoztak békepapi mozgalmat, ami az alsó- és a felsőpapság megosztását is lehetővé tette. Az egyházakat állami ellenőrzés alá vonták, egyházügyi hivatalok létrehozásával. Helyenként a Vatikántól való elszakítást is megkísérelték, de ezek a tervek kudarcba fulladtak.

Többet akarok tudni

Bencsik Péter: Az európai népi demokratikus és szocialista országok alkotmányainak összehasonlító vizsgálata. *Múltunk*, 57. évf. (2012) 3. sz. 153–203.

Bottoni, Stefano: *A várva várt Nyugat. Kelet-Európa története 1944-től napjainkig*. Budapest: MTA BTK Történettudományi Intézet, 2014. 81–102.

Janos, Andrew C.: *Haladás, hanyatlás, hegemonia Kelet-Közép-Európában*. Budapest: Helikon, 2003. 254–262.

Ellenőrző kérdések

Nyissa meg az alábbi fájlt és válaszoljon a feltett kérdésekre!

[sztalín-korszak.htm](#)

Ha nem érte el a 75%-ot, nézze át újra a lecke szövegét és ismétlje meg a tesztet!

Feladat a kiválósághoz

Keressen adatokat a blokk országainak az ötvenes évek első felében zajló ötéves terveiről. Készítsen egy táblázatot az összevethető adatokról (pl. a tervezett éves növekedési ütem, az ipar aránya a beruházásokból stb.)! Mire lehet következtetni az adatokból?

4. Vezérkultusz, személyi kultusz, terror

A kommunista diktatúrák egyik legismertebb tulajdonsága a **vezérkultusz** vagy **személyi kultusz**. A közvélekedésben inkább az utóbbi elnevezés szerepel, ugyanakkor ennek történeti értelmezése időnként eltér a köznapitól. Sokan a fenti két fogalmat máshogyan értelmezik. Eszerint a **vezérkultusz a helyes elnevezés arra, amit többnyire személyi kultusznak nevezünk**. Sok vezetőt már a 19. században is övezett dicsfény, ezeket is tekinthetjük kultusznak (Ferenc József „apánk”), de ezekben még a spontán elemek is jelentősek voltak. **Vezérkultusznak** inkább csak a **20. századi „totális” diktatúrák gyakorlatát nevezik**, amely már a propaganda teljes fegyverzetét bevetve egyfajta kötelező tiszteletet ír elő, kényszerít ki. A vezérkultusz megjelent az **1920-as–1930-as évek kommunista, fasiszta, náci rendszereiben** Mussolini, Hitler stb. körül is. Közülük **Sztálin** kultusza túlélte a háborút és 1948 után transznacionális jellegűvé vált: nem csak a Szovjetunióban fokozódott elképesztően túlzó szintekre (kvázi vallásos jelleggel, a zseniális vezetőt szinte isteni vonásokkal felruházva), de minden szovjetizált csatlós államban is. További sajátossága volt, hogy **hasonló kultusz alakult ki a „kis Sztálinok”**, Sztálin legjobb magyar, román, lengyel stb. tanítványa körül is. Mindez szovjet mintára, szovjet támogatással történt. Vonásai ismertek: **kötelező éljenzés és taps**, a nagy vezetőt ábrázoló **képek, szobrok** elburjánzása, sőt a vezérről elnevezett intézmények, városok stb. megjelenése is. A kultusz csúcsát sok helyütt **Sztálin 70. születésnapja (1949. december 21.)** jelentette, amikor a munkások termelési felajánlásokat tettek, munkaversenyt hirdettek, Sztálin életéről kiállítások nyíltak, írók és költők antológiákat készítettek stb. Ezt egészíthette ki a helyi vezér hasonló kötelező tisztelete is. Az **egyes országok között különbségek is voltak**, néhol a tisztelet spontánabb, máshol kikényszerítettebb volt, sőt az is előfordult, hogy csak a helyi vezér halála után vált erőteljesebbé (pl. Csehszlovákiában **Gottwald** halálát követően).

Részlet Gerő Ernő beszédéből Rákosi Máttyás magyar pártfőtitkár 60. születésnapján, 1952. március
Tiszteljük, becsüljük, szeretjük Rákosi elvtársat, mert egész népünk jól ismeri azokat a hatalmas eredményeket, amelyeket pártunk, munkásosztályunk, országunk az ő bölcs vezetésével ért el.
Tiszteljük, becsüljük, szeretjük Rákosi elvtársat, mert ő Lenin és Sztálin legjobb magyar tanítványa, és mert senki nem tett országunkban annyit, mint ő azért, hogy a magyar munkásosztály, a magyar nép Lenin-Sztálin útját kövesse, hogy megvalósuljon és elmélyüljön népünk barátsága a nagy Szovjetunió népeivel!
Tiszteljük, becsüljük, szeretjük Rákosi elvtársat, mert minden becsületes magyar, hazánk minden igazi fia érzi, tudja: Rákosi és a párt – egy! Rákosi és a magyar munkásosztály – egy! Rákosi és a magyar nép – egy!

Gottwaldváros (ma Zlín, Csehország) és Sztálinváros (ma Brassó, Románia)

Sokáig a fenti jelenségre a **személyi kultusz** fogalmát használták. Azonban **1956** elején, amikor Sztálin utóda, **Hruscsov**, az ún. titkos beszédben az **SZKP XX. kongresszusán** leplezte előde bűneit, a **személyi kultuszt a terrorral, a diktatúrával, a törvényteleniségekkel azonosította**. Ennek az is volt az oka, hogy a rendszer bűneit egy emberre hárítsa, perszonalizálja.

Így azt is lehetett mondani, hogy a szörnyű események csak Sztálin torz személyiségének következményei voltak és **nem a kommunista rendszer sajátosságai**ból adódnak. Deheroizáló és bűnbakkereső funkciója van tehát és politikai célja a rendszer továbbélésének biztosítása is volt: ha szakítunk a „személyi kultusszal”, az „igazi” kommunista rendszer még mindig felépíthető lesz, sugallta.

A „személyi kultusz” tehát a terror és az igazságtalanságok szinonimájává vált. A kelet-közép-európai kommunista rendszerek **a társadalom megfélemlítése és a párton belüli tisztogatás során is a szovjet példát követték**. A legfontosabb perek, illetve annak álcázott eljárások előtt azonban ezek két előfeltételéről kell szólni. Az első a **politikai rendőrségek** létrejötte a szovjet csatlósok területén. Ezeknek a neve a legtöbb országban **állambiztonság** volt, egyedül Magyarországon (és csak 1956-ig) pedig **államvédelem**. (NDK: **Stasi**, azaz *Staatssicherheit*; Lengyelország: **Bezpieka**, Csehszlovákia: **Státní bezpečnost**, Románia: **Securitate** stb.) E szervezet létszáma többszörösen meghaladta az **1945** előtti rendőrség egészét. Feladatuk eleinte a háborús bűnösök felkutatása volt, de már ennek során a kommunisták irányítása alá kerültek, és **törvénytelenégeket követtek el**. Hamarosan **fő céljuk a politikai ellenfelek eltávolítása lett**, de ennek sikere után is a párt uralmának legfőbb biztosítói maradtak. Egyszerre volt feladatuk a (politikai) bűncselekmények megelőzése, illetve leleplezése és felszámolása. **Működésük „forradalmi típusú” volt, nem bürokratikus**. Ez azt jelenti, hogy a párt érdekében a fennálló törvényeket bármikor áthághatták. Az állambiztonság a titkos (operatív) nyomozás mellett foglalkozott a letartóztatottak kihallgatásával a vizsgálati fogság idején, az ügyészség helyett többnyire ők készítették el a vádiratot, valamint az elítéltek felügyeletét is ellátták. Preventív intézkedésként **joguk volt bárkit internálni** (rendőrhatósági felügyelet alá vonni, azaz kényszermunkatáborokba zárni), mindezt **bírói ítélet nélkül**. Valójában a biztonsági szervek államot képeztek az államban. Elvileg a párt irányította őket, de lényegében csak a főtitkár szűk köre felügyelte, amely ennek révén uralkodott a **pártapparátus** felett. Gyakorlatilag **az állambiztonság a pártot is ellenőrizte**, a tagságot is megfigyelte. Tevékenységére az önkény és a kegyetlenség volt jellemző, gyakran kifejezetten **szadista módon bántak áldozataikkal**.

A Stasi jelképe és egyenruhás tagjai

A másik előfeltételt **a szovjet büntetőjogi elvek átvétele** jelentette. Ennek során új büntető törvénykönyveket dolgoztak ki, szigorú szabályokkal védve a párt uralmát, az új társadalmi rendszert, a tervgazdálkodást, a „szocialista” tulajdont. A munkához való jog munkakötelezettséget is jelentett, tehát büntették a munkakerülőket, sőt azokat is, akik engedély nélkül hagyták ott munkahelyüket („**önkéntes kilépés**”). A legfontosabb azonban a **Visinszkij-elv** alkalmazása volt. Az 1930-as évek szovjet főügyésze, **Andrej Visinszkij** ugyan könyvében tagadta, hogy a szovjet jog erre épülne, gyakorlatilag azonban ez valósult meg. Ezen elv kimondja, hogy a **bűnösség igazolásához elég a beismerő vallomás**; nem a bűnösséget, hanem az ártatlanságot kell bizonyítani. Ez azt is jelentette, hogy eltörölték az ártatlanság vélelmét:

aki gyanúba került, azt eleve bűnösnek tekintették. A „szocialista törvényesség” elvei között az ún. **osztályszempontú bírászkodás** is megtalálható. Eszerint a **büntetést** nem csak az elkövetett cselekmény súlyossága, hanem **elsősorban a társadalmi helyzet, származás határozza meg**. Egy volt földbirtokost pl. súlyosabb ítélettel sújtottak, mert tette „nyilvánvalóan” tudatos és politikai szándékú károkozás volt!

Részletek Gottwald beszédéből a csehszlovák perekéről, 1952. december 16.

A per folyamán egyes emberek csodálkoztak azon, hogy a vádlottak állítólag „készségesen” vallanak, hogy állítólag „mindent beismernek”. Pedig ez tévedés. Elsősorban is az áruló összeesküvők csak azt ismerték be, amit rájuk bizonyítottak, amit egyszerűen nem tudtak letagadni. Eleinte mindnyájan konokul tagadtak. Minden egyes vádlottra fokozatosan, lépésről lépésre kellett a tényeket rábizonyítani. Tényekkel, bizonyítékokkal, tanúkihallgatásokkal, szembesítésekkel stb. kellett a bizonyítást végrehajtani. Ezenkívül a vádlottak a vizsgálat során újból és újból kísérletet tettek arra, hogy tévútra vezessék a vizsgálati szerveket. Ez különösen Slánský lefogásáig volt így, akiről azt hitték, hogy mégiscsak kirántja őket a vízből. A vizsgálat első fázisában egyesek félrevezető vallomásaikkal odáig mentek, hogy a dolgokat úgy állították be, mintha az egész összeesküvés Slánský ellen irányult volna. [...] Pusztán azt ismerték be, amit rájuk bizonyítottak, amit már tagadni nem tudtak. A többit általános nyilatkozatokkal kendőzték. Ezt teszi minden bűnöző, akire a bűncselekményt rábizonyították.

A kommunista rendszerek **tömegterrort valósítottak** meg. A régi elitsoportok tagjai mellett az egyszerű munkások és parasztok – elvileg a társadalom vezető rétegei – ellen is tömegesen léptek fel. Mondvacsinált vádakkal internálták, vagy bíróság elé állították őket. A **leg-hírhedtebb eljárások** azonban a **párt vezetőségén belüli „önfelszámoló perek”** voltak. Ezek kapcsán kell tárgyalni a **konceptiós per** fogalmát. Ezek lényege az volt, hogy egy előre megírt forgatókönyv, tehát **(pre)konceptió** alapján indították el őket. Nem valódi bűnököt akartak megtorolni, hanem **egy politikai célt kívántak velük elérni** (tehát nem az igazság feltárása volt a szándékuk). A vádak többnyire (de nem mindig!) koholtak, alaptalanok voltak. Brutális szadizmussal és lelki kényszerrel is alkalmazva törték meg a vádlottak ellenállását. Ha ez sikerült, a következő, ironikusan „szanatóriumnak” nevezett **szakaszban** a vádlottak „külsőalakját” próbálták helyrehozni: megszűnt a verés, hogy sérüléseik begyógyuljanak, némileg javult az ellátásuk. Erre persze csak akkor került sor, **ha a per nyilvánosan zajlott** (ezek voltak a **kirakatperek**). Ilyenkor a vádlottak, az ügyvédek, ügyészek, sőt a bíró is előre betanulta szövegét, a per inkább színházi (tragi)komédia volt. **Zárt tárgyalás esetén persze erre nem volt szükség**. A legtöbb országban a tapasztalt szovjet „szakemberek”, **Berija** és munkatársai dolgozták ki és felügyelték a koncepciót és annak végrehajtását.

Rajk és Slánský a bíróság előtt

A párton belüli tisztogatások fő oka az osztályharc folyamatos éleződésének sztálini tana volt. Miután Jugoszláviát kizárták a Kominformból, a „titoisták” elítélése mindenütt szükségessé vált. Az önfelszámoló pereknek ez volt az első szakasza. Elsőként Albánia és Bulgária indította meg ezen pereket. Az albán fővádolt valóban titoista volt, ám a bolgár Kosztovot alaptalanul vádolták. Ő ráadásul a nyilvános perben visszavonta vallomását. E szakaszban a legnagyobb jelentősége az 1949-es magyar Rajk-pernek lett, mert az itt kikényszerített vallomások alapján indult meg a lengyel, csehszlovák, keletnémet perek sora is. Alig volt azonban olyan ország, ahol ez zökkenőmentesen sikerült. A lengyel pártvezetés jól tudta, hogy a szovjetek 1938-ban már egyszer likvidálták a teljes kommunista pártot, így igyekeztek elszabotálni a pert. Az NDK-ban a gyanús személyek Berlingen át Nyugatra menekülhettek és ott le is leplezhették volna a koholt vádakat. A csehszlovákok pedig nem érték be a vádakkal, ők évenként át valódi bizonyítékokat akartak a titoisták ellen, s ez nem meglepő módon nem sikerült. De sajátos helyzet alakult ki Romániában is, ahol Berija helyett a hazai vezetés dolgozta ki a vádakat, amivel csak a párton belüli frakcióharcokat leplezték. A perek második szakaszának fő jellemzője az „anticionizmus” (lényegében antiszemitizmus) volt. Ennek kiváltó oka az volt, hogy Sztálin csalódott Izraelben. A zömmel Kelet-Európából Palesztinába vándorló zsidók ugyanis reményével szemben nem baloldali rendszert hoztak létre, hanem az USA fő szövetségésévé váltak. Emiatt Sztálin a maradék zsidóság ellen fordult, imperialista ügynököknek, a zsidó világuralom megvalósítóinak vádjával illette. Az anticionista perek prototípusa Rudolf Slánský 1952-es prágai pere volt, de előkészületek más országokban, köztük a Szovjetunióban is zajlottak. Ezek végül Sztálin halála miatt lekerültek a napirendről.

Többet akarok tudni

Gyarmati György: *A Rákosi-rendszer. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956.* Budapest: ÁBTL–Rubicon, 2011. 297–317.

Hódos György: *Tettesek és áldozatok. Konceptiós perek Magyarországon és Közép-Kelet-Európában.* Budapest: Noran, 2005.

Ellenőrző kérdések

Nyissa meg az alábbi fájlt és válaszoljon a feltett kérdésekre!

kultusz-terror.htm

Ha nem érte el a 75%-ot, nézze át újra a lecke szövegét és ismétlje meg a tesztet!

Feladat a kiválósághoz

Keressen az ötvenes évek vezérkultuszáról korabeli forrásokat (az interneten elérhető magyarul több akkori napilap teljes szövege, ráadásul nem csak a magyarországiak, hanem a szomszédos országokból is)! Hasonlítsa össze ezeket a harmincas évek vezérkultuszával!

5. A szovjet blokk belső válságai és „szétfejlődése” (videó)

Nézze meg a Valsagok_es_szetfejlodes című videót, szükség esetén többször is. Figyeljen a képekre és az ábrákra, valamint az elhangzó információkra is.

(A videóleckéhez tartozó forrást és az alaptáblázatot itt teszem közzé)

A Varsói Szerződés alapító okmánya, 1955

5. cikk. A Szerződő Felek megállapodtak abban, hogy megalakítják azon fegyveres erőknek egyesített parancsnokságát, amelyeket a Felek megegyezése szerint az együttesen megállapított elvek alapján működő parancsnokság vezénylete alá helyeznek. Védelmi képességük megerősítésére szükséges egyéb összeegyeztetett intézkedéseket is tesznek, hogy megvédelmezzék népeik békés munkáját, biztosítsák határaik és területük sértetlenségét és az esetleges támadással szembeni védelmét.

6. cikk. Abból a célból, hogy a Szerződésben résztvevő államok megvalósítsák a jelen Szerződésben előírt egymás közötti tanácskozást és megvizsgálják az e Szerződés végrehajtásával kapcsolatban felmerülő kérdéseket, Politikai Tanácskozó Bizottságot állítanak fel, amelyben a Szerződésben résztvevő minden államot a kormány valamelyik tagja vagy más külön kinevezett kiküldött képvisel.

		Külső autonómia		
		Függetlenség	Ál-behódolás	Együttműködés
Belső autonómia	Puhavonalas (reformer)	Jugoszlávia	Lengyelország Magyarország	–
	Keményvonalas (dogmatikus)	Albánia	Románia	Bulgária Csehszlovákia NDK

A keleti blokk államainak „szétfejlődése” 1953 után

A táblázatban **felvázolt kép statikus** jellegű, az adott ország legjellemzőbb helyét tünteti fel, **pedig** a rendszernek saját dinamikája is van. **Egyes országok változtatták a helyüket**, Csehszlovákia és Lengyelország pl. a hatvanas években helyet is cseréltek egymással. Románia vonakodása egészen más jellegű, mint a csoport másik két tagjé. Eleinte úgy tűnt, hogy szintén a függetlenek közé tart, de mielőtt „átlépte volna a Rubicont”, fokozatosan visszatért.

Többet akarnak tudni

Janos, Andrew C.: *Haladás, hanyatlás, hegemonia Kelet-Közép-Európában*. Budapest: Helikon, 2003. 268–280, 299–300, 316–318.

Bottoni, Stefano: *A várva várt Nyugat. Kelet-Európa története 1944-től napjainkig*. Budapest: MTA BTK Történettudományi Intézet, 2014. 114–174.

Ellenőrző kérdések

Nyissa meg az alábbi fájlt és válaszoljon a feltett kérdésekre!

[valsag-szetfejlodes.htm](#)

Ha nem érte el a 75%-ot, nézze át újra a lecke szövegét és ismételje meg a tesztet!

Feladat a kiválósághoz

Keressen szakirodalmat arról, hogy milyen ellentétek, konfliktusok alakultak ki egyes (szomszédos és nem szomszédos) államszocialista országok között. Gyűjtse össze, milyen területeken alakultak ki az ellentétek és csoportosítsa ezeket!

6. Lengyelország: válságról válságra

A román mellett a lengyel társadalom antikommunizmusa volt a legerősebb. Kettejük közül is inkább a lengyeleké, akik 45 éven át szinte folyamatosan harcoltak a szovjet és a kommunista uralom ellen. 1945-től bő fél évtizeden át fegyverrel is harcoltak, ami a balti államokon és Ukrajnán kívül csak itt volt jellemző. Három fegyveres csoport is részt vett e harcban, köztük a háborút is végigharcoló Honi Hadsereg.

A szovjet kontroll különösen erős volt. A *Bezpieka* (állambiztonság) élére a szovjet Ivan Szerov került. 1944-ben a lengyel kormányt a szovjetek állították össze a kommunisták híveiből és csak nyugati nyomásra, vonakodva egyeztek bele, hogy a londoni emigráns kormány tagjai belépjenek abba. Lengyelország háború előtti keleti részét a Szovjetunióhoz csatolták, onnan milliós nagyságrendben költöztek át lengyelek az országba. Őket főleg a „Visszatért területekre” telepítették le. Az ország kárpótlásul megkapta ugyanis az Odera és a Lausitzi Neisse folyótól keletre eső német területeket, ahonnan tízmillió németnek kellett távoznia szörnyűséges körülmények között. E területekről az NSZK évtizedekig nem mondott le. A német revans veszélyétől viszont paradox módon csak a szovjetek védhették meg az országot.

A szovjetek által felállított Lengyel Nemzeti Felszabadító Bizottság kiáltványa, 1944. július 22.

Lépjetek harcba Lengyelország szabadságáért, hogy visszatérjen az Anyaországhoz az ősi lengyel Tenger-mellék és az Opoli Szilézia, harcoljatok Kelet-Poroszországért, széles kijáratért a tengerre, lengyel határoszlopokért az Oderán!

Lépjetek harcba egy olyan Lengyelországért, amelyet soha többé nem fenyeget a germán özön [...]

A történelem és a jelen háború tapasztalatai azt bizonyítják, hogy a germán imperializmus támadásai ellen csak úgy védekezhetünk, ha felépítjük a nagy szláv gátat, amelynek alapját a lengyel–szovjet–csehszlovák megegyezés képezi.

A Lengyel Munkáspárt élén Władysław Gomułka állt. Vele szemben a polgári oldal fő ereje a Lengyel Néppárt volt Stanisław Mikołajczyk vezetésével. Küzdelmük egyenlőtlen felek harca volt, az LMP durván meghamisította a népszavazási és választási eredményeket 1946 és 1947 során. Mikołajczyk emigrált. A szovjet típusú kommunizmust ugyanakkor Gomułka sem tartotta járható útnak. Még az után is kitartott a szocializmus felé vezető lengyel út programja mellett, hogy Jugoszláviát a saját útja miatt kiátkozták a táborból. A „titoista” Gomułkát leváltották a párt éléről (1948), utóda az addigi „pártonkívüli” köztársasági elnök, Bolesław Bierut lett. Itt sem jött létre egypártrendszer, s az ország a történelmi címerét is megtartotta. A szocialistákkal „egyesült” párt neve Lengyel Egyesült Munkáspárt (LEMP) lett.

Stanisław Mikołajczyk és Władysław Gomułka

A lengyel sztálinizmus enyhébb volt, mint a többi országé. Kulturális téren nem volt olyan szigorú, s a katolikusok ellenállását sem sikerült megtörni. A koholt vádakon alapuló koncepciók perек áldozatainak száma is magasabb volt 1948 előtt, mint utána. A párton belüli leszámolás fő vádlottja Gomulka lett. Mivel Bierut is tudta, hogy a Lengyel Kommunista Párt teljes vezetését 1938-ban már likvidálta Sztálin, ezért igyekezett meggátolni egy újabb tisztogató kampányt, ami őt is magával sodorhatta volna. Gomulka így csak házi őrizetbe került, bár alsóbb szinten zajlottak le a perek (köztük „cionisták” ellen is; a Holokausztot túlélő kevés zsidó egy részét pedig az egykori náci táborokba is internálták).

Lassú olvadás Sztálin halála után egy évvel indult el. Titokban szabadon engedték Gomulkát. 1956-ban a XX. kongresszus után Moszkvában meghalt Bierut. Utóda átmeneti szerepet játszott csak. A párton belüli megújulás követelése egyre hangosabbá vált, főleg a fiatalabb korosztály akart reformokat. 1956 júniusában Poznańban a munkások is fellázadtak, ezt lengyel erők verték le. Októberben a reformerők követelésére a LEMP élére Gomulkát választották meg. Hruscsovot csak nehezen sikerült őt meggyőzni, hogy a szocializmus ügye nincs veszélyben.

Gomulka második időszaka másfél évtizedet ölelt át (1956–70). Népszerű „reformerként” indult, de ez csak látszat volt. A régi-új első titkár lengyel utat akart ugyan, de dogmatikus kommunista volt. Visszatért a sztálini nehéziparosítás útjára, bár lemondott a kollektivizálásról. A lengyel mezőgazdaság tartósan kispároszti jellegűvé vált. Emiatt nem is fejlődött és lassú volt a társadalom foglalkozási szerkezetének modernizálódása is. Ráadásul 1972-ig fennmaradt a kötelező terménybeszolgáltatás. Volt néhány politikai reform, pl. több jelölt indulhatott a választásokon. A kritikus hangú lapokat viszont hamarosan felszámolták, Gomulka türelmetlen, neosztálinista, antiszemita vezetővé alakult át.

1968-ban egyetemisták tüntettek a diktatúra ellen, amit a belügyi erők többször is szétverték, ezeket tartóztattak le. A pártvezetés az egész értelmiség ellen támadást indított, amibe erős antiszemita hangok keveredtek. A mozgalmat sikerült elfojtani. Gomulka a prágai tavasz elleni beavatkozás egyik lehangosabb követelője is volt.

1968 márciusa Varsóban: rendőri támadás a tüntetők ellen

1970-ben Lengyelország biztonsági helyzete jelentősen javult, amikor az NSZK-val kötött szerződésben a bonni kormány elismerte az Odera-Neisse határt. Néhány nappal ezt követően a jelentős áremelések ellen tiltakozni kezdtek a tengerparti városok munkásai. Gomulka tűzparancsot adott ki: több tucat tüntető halt meg. Ez még a szovjeteknek is sok volt, de a LEMP vezetői is egyetértettek azzal: új vezetőt kell a párt élére állítani.

Gierek értékelése az 1970 decemberi válságról, 1971. február 7.

Most, a decemberi események után hét héttel kötelesek vagyunk válaszolni a munkásosztálynak, a népnek és a pártnak arra a kérdésre: mik voltak a válság okai, és milyen jellegű volt ez a válság? [...]

A tengerparti események tragikus jellege abban van, hogy nem került sor a feszültség felszámolását célzó hatékony politikai intézkedések meghozatalára. A helyzet értékelésekor és az intézkedések meghozatalakor kizárólag az erőszak alkalmazására korlátozódtak. Az erőszakkal útját lehet állni az anarchiának, rablásnak, fosztogatásnak és erőszaknak. [...] az események alapjait azonban társadalmi konfliktus képezte. A munkások fellépésével szemben gyakorlatilag az egyetlen válasz az erőszak, és csakis az erőszak alkalmazása volt. Ez pedig nem csak hogy nem járult hozzá a válság megoldásához, hanem ellenkezőleg, elmélyüléséhez és kiéleződéséhez vezetett, és katasztrófával fenyegetett.

Edward Gierek pontosan egy évtizedet (1970–80) töltött a LEMP és az ország élén. Korábbi helyi párttitkársága idején a „jó gazda” hírében állt, ekkor azonban az egész ország gazdasági és politikai rendbetétele várt rá. Az ország gyors népességnövekedése **állandó munkahelyteremtést** követelt meg, ami továbbra is **extenzív fejlődésre** ösztönzött. Gierek terve az volt, hogy **ha jobb fizetést adnak a munkásoknak**, akkor hajlandók lesznek jobban teljesíteni és így intenzív fejlődés is végbemehet. Ennek érdekében jelentős **hiteleket vett fel** az ország, ám ez az életszínvonal-politika nagyon kockázatos volt. Kiderült, hogy a munkások a jobb fizetések ellenére sem növelték a termelékenységet. A kibontakozó **olajválság (1973)** tovább rontotta a feltételeket, az ország **adósságcsapdába esett**. Amint **megszorításokra** került sor (1976-ban), azonnal újabb tiltakozó akciók, **tüntetések** bontakoztak ki. Ezeket ismét erőszakkal (bár kevésbé brutálissal) fojtották el. Egyre erősebb ellenzéki tiltakozásokra került sor, megalakult a **Munkásvédelmi Bizottság** nevű **ellenzéki szervezet**, amely „**második nyilvánosságot**” tudott kialakítani **szamizdat**-kiadványai révén. A hívő katolikus lengyelek számára nagy erőt adott a **lengyel pápa**: többszáz év után először **1978**-ban nem olasz bíborost választottak meg katolikus egyházfővé **II. János Pál** néven. (A nyolcvanas években többször is ellátogatott Rómából szülőhazájába.)

Tömegek II. János Pál lengyelországi látogatásán – Lech Wałęsa és a Szolidaritás

1980-ban **ismét az áremelések váltottak ki sztrájkokat** és tüntetéseket. A vezetés ekkor nem erőszakkal, hanem engedményekkel és tárgyalásokkal próbált úrra lenni a helyzeten. Egy gdański villanszerelő hajógyári munkás, **Lech Wałęsa** vezetésével **megalakult egy független szakszervezeti mozgalom**, a **Szolidaritás**, amelyhez országszerte milliók csatlakoztak. Augusztus végén a LEMP elfogadta **21 pontos követelésüket**, többek között legalizálva a Szolidaritást is. A **szocializmus újra veszélybe került**, felmerült a **VSZ újabb katonai beavatkozása** is a **Brezsnyev-doktrína** értelmében. A lengyelek azonban biztosították a szovjeteket, hogy önerőből is képesek a rendteremtésre. Fontosabb ennél, hogy az idős Brezsnyev – főleg az

afganisztáni szovjet **intervenció** következményeit látva – egyébként sem vállalt volna szívesen egy újabb akciót.

Részletek a Szolidaritás programjából, 1981. augusztus 16–17.

Szakszervezetünk megalakulását egyszerűen az országunkban élő egyszerű emberek igényei, szenvedései és csalódásai, reményei és vágyai táplálták. Szakszervezetünk annak a lengyel társadalomnak a lázadásából nőtt ki, amely több mint három évtizeden keresztül átélte az emberi és állampolgári jogok megsértését; világnézeti megkülönböztetés és a gazdasági kizsákmányolás elleni lázadásból jött létre. Tiltakozást jelentett a fennálló hatalomgyakorlási rendszerrel szemben.

Egyikünk sem csupán az életkörülményekre gondolt, bár rosszul élt, nehezen és igen gyakran eredménytelenül dolgozott. [...] A gazdasági tiltakozásnak egyben társadalmi tiltakozásnak kellett lennie; a társadalmi tiltakozás egyben – szükségszerűen – erkölcsi tiltakozás volt.

Ez a társadalmi és erkölcsi tiltakozás nem egyik napról a másikra született meg. Örökségként hordozza magában a poznańi munkások 1956-ban ontott véréét és az 1970 decemberében a Tengermelléken ontott vért, az 1968-as diáktiltakozást, az 1976 júniusában Radomban és Ursusban lezajlott eseményeket. [...]

Olyan szervezet vagyunk, amely egyesíti magában a szakszervezet és a nagy társadalmi mozgalom vonásait. [...] E hatalmas szakszervezet létrejöttének köszönhető, hogy a lengyel társadalom többé nem szétforgácsolt, dezorganizált és eltévedt társadalom: a szolidaritás jelszavával egyesülve visszakapta erejét és reményét. Létrejötték a tényleges nemzeti újjászületés feltételei.

Giereket közben leváltották. Egy rövid ideig regnáló vezető után **1981**-ben **Wojciech Jaruzelski** tábornok került a LEMP élére. Ő volt a párt hatodik vezetője 1945 óta; ilyen sok vezetőváltás egyetlen szocialista országban sem történt (ráadásul Gomulka két alkalommal is volt a párt vezetője). A tábornok **titokban előkészített akció révén 1981** decemberében **hadiállapotot vezetett be**. Az ellenzéki vezetőket letartóztatták, lapjaikat betiltották. Kijárási tilalmat vezettek be, az utcákon tankok csikorogtak, az üzemeket is katonák biztosították. A Szolidaritás **illegális**ba szorult, de nem szűnt meg. **1983**-ban feloldották a hadiállapotot, s Jaruzelski **óvatos piaci reformokkal kísérletezett**, de ezek **1985–86**-ra kifulladtak. A rendszer nem tudott úrrá lenni a gazdasági nehézségeken, **éveken át jegyrendszer volt** érvényben. A **föld alatti Lengyelországban milliók vettek részt**, s hatalmas tömegek indultak külföldre, hogy a „**KGST-piacokon**” próbáljanak kisvállalkozóként megélhetést találni.

Hadiállapot Lengyelországban, 1981 decembere

Az illegális **Szolidaritás célja a hatalom kompromisszumra kényszerítése volt**. Az állami szervek és intézmények bojkottjára hívták fel a társadalmat, tömegesen terjesztették a szamizdatokat. A hatalom végül ismét tárgyalásokra kényszerült. **1988**-ban elkezdődött a rendszer-váltás folyamata.

Többet akarok tudni

Paczkowski, Andrzej: *Fél évszázad Lengyelország történetéből, 1939–1989*. Budapest: 1956-os Intézet, 1997.

Szokolay Katalin: *Lengyelország története*. Budapest: Balassi, 1996. 197–228.

Ellenőrző kérdések

Nyissa meg az alábbi fájlt és válaszoljon a feltett kérdésekre!

lengyel.htm

Ha nem érte el a 75%-ot, nézze át újra a lecke szövegét és ismételje meg a tesztet!

Feladat a kiválósághoz

Gyűjtsön anyagot és írjon egy 6-8 oldalas esszét a korabeli lengyel külpolitika előtt álló központi problémáról „Lengyelország és a német kérdés 1945 után” címmel. Értékelje ebben az ország kapcsolatait az NSZK-val, illetve az NDK-val egyaránt.

7. Az NDK és Csehszlovákia: a kemény vonal dominanciája

Csehszlovákia és Németország szovjet megszállási zónája között eleinte jelentős különbség volt. Előbbi győztes országnak számított, ahová még a szovjetbarát háború előtti köztársasági elnök, **Edvard Beneš** is visszatérhetett posztjára. A **Vörös Hadsereget** ki is vonták az ország területéről és fennállt az az illúzió, hogy az ország demokratikus berendezkedésű marad, igaz, kommunistákkal a kormányában (ami Nyugaton is előfordult). Prága úgy vélte, politikájával **hidat képezhet a Nyugat és Kelet között**. Ezzel szemben **Németország vesztes** volt, állami szuverenitását elvesztette, önálló politikája megszűnt, keleti részén hatalmas szovjet hadsereg állomásozott. A **Szovjet Katonai Adminisztráció** minden tekintetben irányította a területet (**nácitlanítás**, gazdasági kizsákmányolás, pártok engedélyezése stb.). Formálisan a négy megszállási zónában ugyanazon pártok jöttek létre (kommunista, szociáldemokrata, kereszténydemokrata, liberális), de **a keleti zónában már az 1946-os tartományi választások sem voltak szabadok** (Berlin kivételével). Ezt a két munkáspárt **1946** áprilisi egyesülése után létrejött **Német Szocialista Egységpárt** nyerte meg.

A németek kitelepítése Csehszlovákiából

Csehszlovákiában is csak a demokrácia látszata jött létre. Az ország két korábbi legnépszerűbb (jobboldali) pártját betiltották. A Nemzeti Front pártjain kívül nem működhetett ellenzék. Az összes párt **súlyos sovinszta politikát** folytatott, a német és a magyar kisebbséget **kollektíven bűnösnek** tekintették. Előbbit (**3 millió főt**) teljes egészében **kitelepítették**, eleinte igen embertelen körülmények és bosszúállás keretében. A régi határokat sikerült megtartani, bár Kárpátalját át kellett adni a Szovjetuniónak. Az ország történetét súlyos szlovák–cseh viták jellemezték. A kommunisták eleinte támogatták a **föderalizálást**, de végül ez csak félig történt meg: a **szlovákok kaptak tartományi szerveket**, de a csehek nem. **1946** májusában **szabad**, de **nem demokratikus választáson** Csehországban a **CSKP**, Szlovákiában a magyar kisgazdákhoz hasonló **Demokrata Párt** győzött. A kommunista **Klement Gottwald** lett a miniszterelnök. A szlovákok elleni harcban az **összes cseh párt asszisztált a demokrácia felszámolásához**, később ébredtek rá, hogy a DP szétzúzása után a CSKP őket is támadni fogja. **1948** februárjában egy kormányválság apropóján **a kommunisták puccsal átvették a hatalmat**.

Gottwald beszéde a CSKP fő irányvonaláról, 1949. május 25.

Egy pillanatra sem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a szocializmushoz vezető utunk a februári győzelem után is az osztályharc útja lesz. [...] A reakció most földalatti tevékenységhez folyamodott, illegalitásba vonult. [...] Módszerük most túlnyomó részben a kémkedés, a kártevés, a felforgató propaganda, a terrorcselekmények és a különböző reakciós összeesküvések hosszú sora. [...] Helytelen azonban úgy vélekedni, hogy csak rendészeti intézkedéseket igénylő ügyről van szó. Nem így van. A reakciót egyidejűleg politikai tekintetben is pellengérré kell állítani. A reakció február óta politikai szempontból olyan átalakuláson ment keresztül, hogy minden becsületes csehszlovák állampolgárnak undorral kell elfordulnia tőle. (Nagy taps.) Mert milyen a reakció mostani politikai vonala? Ez a vonal a köztársaság elleni harc vonala, és a harc eredményeképpen a köztársaság vereségét kívánja. Reakciónk ezzel hű maradt régi hagyományához, a hazaáruláshoz. [...] Azt mondjátok talán erre, hogy ez csak a reakciós hajótöröttek nyakatekert és beteg képzelgése [...] Hadd tudják meg ezek a reakciós összeesküvők: Köztársaságunkat nem engedjük felforgatni!

1948 májusában új alkotmányt fogadtak el, amit Beneš elnök nem írt alá, hanem lemondott. Helyére Gottwald, a CSKP elnöke került. Az új választásokon már csak a Nemzeti Front közös listájára (vagy ellene) lehetett szavazni. A többpártrendszer nem szűnt meg, de a többi párt alárendelte magát a CSKP-nak. Hasonló volt a helyzet az 1949 októberében megalakult NDK-ban is. Ettől kezdve egyre több hasonló vonás jellemzi a két országot. Eleinte viszonylag mérsékelt maradtak a kommunisták: az NDK-ban Sztálin döntése miatt 1952-ig nem indult el a kommunista tervgazdálkodás és kollektivizálás (remélve, hogy létrejöhet az egységes, de semleges Németország). A CSKP pedig a szocializmushoz vezető nemzeti úton kívánt haladni, bár a Kominform Jugoszlávia elleni határozata után ettől visszakoztak. De a CSKP, amely legális és parlamenti párt volt 1938-ig, részben demokratizmussal fertőzött erő is volt. Az iparosítás Csehszlovákiában is visszafogottabb volt, mivel eleve fejlett nehéziparral és fegyvergyártással rendelkezett. Így az életszínvonal sem esett vissza akkora mértékben, mint másutt. A demokratikus gyökerek miatt a CSKP vonakodott elfogadni a Rajk-perben vádakkal illetett csehszlovákok bűnösségét. Csehszlovák antititoista perre nem került sor. Végül szovjet nyomásra új koncepció alakult ki, a cionista kémbandának titulált, zömmel zsidó származású vádlottakat tömegesen ítélték el. A főperben Rudolf Slánský főtitkárt, a CSKP második emberét tíz társával együtt kivégezték 1952 végén. Csak ezután indultak el a mellékperesek, amelyek Sztálin halála után sem értek véget. Az NDK-ban Németország megosztottsága miatt nem lehetett hasonló monstre kirakatpereket megtartani, de 1952-ben itt is megindult a kollektivizálás és az erőltetett iparosítás, a bérek csökkenését és az elvárt munka növekedését okozva.

1953-ban Sztálin után pár nappal meghalt Gottwald is. A CSKP élére első titkárként Antonín Novotný került. Az új vezetés egy valutareformmal szinte lenullázta a lakosság anyagi megtakarításait, ami ellen több városban, köztük Plzeňben zavargások törtek ki. Ezt követően a CSKP kifejezetten figyelt az életszínvonal növelésére, s a hasonló válságokat sikerült is ezután elkerülnie. Bő két héttel Plzeň után az NDK több száz városában is munkásfelkelések törtek ki, amit szovjet tankok vertek le. Szovjet javaslatra mindkét ország kísérletezett egy új szakasz bevezetésével a gazdasági és politikai életben. Az NSZEP vezetője, Walter Ulbricht ingadozó pozícióját a párt élén paradox módon épp a felkelés (leverése) erősítette meg.

Épül a berlini fal

Az NDK fő problémája lakosságának tömeges elmenekülése volt. Évente több százezer fő vándorolt ki (engedély nélkül), kihasználva, hogy Berlin keleti és nyugati szektorai között szabad volt az átjárás. Ez súlyos demográfiai válságot és munkaerőhiányt is okozott. Ulbrichték végül lezárták a két városrész közötti határt és 1961-ben megindult a berlini fal fel-

építése. A „fal” tulajdonképpen egy erődrendszer volt, szigorú tűzparanccsal. A belnémet, és a csehszlovák–bajor, illetve csehszlovák–osztrák határon a **vasfüggöny** már tíz évvel korábban kiépült. E „frontvonal” mentén való elhelyezkedésük is okozhatta, hogy **mindkét ország keményvonalas rendszerű** maradt. Az NDK-ban a vezető beosztású funkcionáriusoktól el is várták az ideológiai szilárdságot és évente át kellett esniük kemény katonai kiképzésen is. **Csehszlovákia** pedig azért maradt dogmatikus, mert a túl későn lezajlott **konceptiós perekben** a vezetés nagy része érintett volt, s ezért Novotný sokáig **ellenállt a desztalinizálásnak.** **1956,** az **SZKP XX. kongresszusa ezért válságot is okozott:** diák-tüntetések és értelmiségi tiltakozás kezdődött, amit sikerült időben leszerelni. A neosztálinista hatalom megszilárdult, az **1960-as** alkotmány pedig még a szlovák félautonómiát is megnyirbálta. Az alkotmány deklarálta, hogy **Csehszlovákia szocialista állam** (felzárkózva ezzel a Szovjetunióhoz, túllépve a népi demokratikus fejlődési fokozaton).

A csatlós országok között **ez a két ország volt a legfejlettebb,** de míg a csehszlovák gazdaság régi tartalékait felélve hanyatlott, addig az **NDK** fejlődött. Ennek oka részben az volt, hogy az **NSZK** nem tekintette külföldnek a keletnémet államot, a köztük folyó **áruccsere belkereskedelemnek számított.** Az Európai Gazdasági Közösség is elfogadta ezt, s ennek révén a nyugati integráció sikerei részben átszivárogtak az **NDK**-ba is, amely **kvázi az EGK társult tagja** volt (miközben a **KGST**-nek teljes jogú tagja volt!). Ulbricht kissé magabiztosan be is jelentette, hogy az **NDK „utolérés nélkül megelőzi” majd az NSZK-t.** Ezzel szemben a **csehszlovákoknak tennie kellett valamit a válság leküzdésére.** **Ota Šik** közgazdász vezetésével megindult egy **piacosító reform.** Időközben a **konceptiós perek áldozatait is rehabilitálták,** az ötvenes évek vezetőit **1963-ig** fokozatosan eltávolították, kivéve magát Novotnýt. Ezzel jelentős belső olvadás indult el, főleg Szlovákiában, ahol a helyi pártszervek élére a reformer **Alexander Dubček** került. A kulturális élet is átalakult, a hatvanas évek a csehszlovák új hullám nagy korszaka (filmjeik két Oscart nyertek ekkor).

Novotný ellen kialakult egy széles politikai koalíció, a teherré vált első titkárt **1968** elején leváltották. **A párt élére Dubček került. Megindult a prágai tavasz.** Eltörölték a cenzúrát, a CSKP új akcióprogramot fogadott el.

A CSKP akcióprogramja, 1968. április 5.

A párt vezető szerepét a múltban gyakran úgy értelmezték, mint a hatalom monopol összpontosítását a pártszervek kezében. Ez annak a hamis tézisnek felelt meg, hogy a párt a proletárdiktatúra eszköze. [...]

A párt politikájának nem szabad oda vezetnie, hogy a nem kommunista polgároknak az legyen az érzésük, hogy a párt vezető szerepe korlátozza őket jogaikban és szabadságukban, hanem ellenkezőleg, hogy a párt tevékenységében jogaik, szabadságuk és érdekeik biztosítékát lássák. [...]

A helyes irányú fejlődés alapvető feltétele szerintünk az, hogy a jövőben egész irányítási rendszerünkben világossá váljék, ki, melyik szerv és melyik dolgozó miért felel, milyen jogkörrel rendelkezik, és milyen kötelességei vannak. Ehhez feltétlenül szükséges, hogy minden szerv önálló legyen. A jövőben véget kell vetnünk annak, hogy a pártszervek helyettesítik az állami szerveket, a gazdaságirányítás és a társadalmi szervezetek szerveit. [...]

Szükségesnek tartjuk a tényleges előzetes cenzúra megszüntetését. Véget kell vetnünk a tájékoztatás késésének, eltorzításának és hézagosságának, meg kell szüntetnünk a politikai, valamint gazdasági tények indokolatlan eltitkolását. Nyilvánosságra kell hoznunk a különféle intézkedések és megoldások alternatív javaslatait is, bővítenünk a külföldi sajtó behozatalát és eladását.

A párt nem mondott le vezető szerepéről, s a kialakuló ellenzéki erőkkel szemben próbált fellépni. A CSKP komoly népszerűséget élvezett, s céljait **az emberarcú szocializmus jelszava** jelképezte. A demokratizálás jelentősen előre is haladt, emellett pedig megkezdődött a csehek és a szlovákok közötti tárgyalás az ország **föderalizálásáról.** Hosszú távon feltehető, hogy az ország nyugati típusú parlamentáris demokráciává alakult volna, így **a szovjeteknek** saját szempontjukból igazuk volt, amikor a szocializmus veszélybe kerüléséről beszélve **négy má-**

sik országgal együtt 1968 késő nyarán katonailag avatkoztak be. Dubčeket letartóztatták, de mivel az egész ország (nem fegyverrel ugyan) ellenállt, szovjetbarát új kormányt nem sikerült alakítani. Brezsnyev kénytelen volt Dubčekkel egyezkedni és visszaállítani őt a párt élére. Megindult a „normalizáció”, amelynek során Dubček elvesztette a nép és a szovjetek bizalmát is: ami az utóbbinak kevés engedmény volt, az a társadalomnak viszont túl soknak tűnt. 1969-ben a szovjetek akaratára Dubčeket leváltották, helyére a szintén szlovák **Gustáv Husák** került. Vezetésével tovább folyt a „normalizálás”. Széles körű (milliókra kiterjedő), bár a magyar 1956 utáninál kevésbé szigorú megtorlás indult el. Az elbocsátott értelmiség fizikai munkára kényszerült, az állami propaganda totális agymosást igyekezett végrehajtani. Újra keményvonalas rendszer jött létre.

A megszállás ellen tiltakozó röplapok és falfirkák. Csehszlovákia, 1968

Az **NDK-ra és Csehszlovákiára is jellemző** volt, hogy a keményvonalas rendszerért **a jó életszínvonal**lal kárpótolták a társadalmat. Eltűrték a polgárok kettős magatartását (az otthoni és hivatalos viselkedés teljesen eltérő volt), ami miatt **passzivitás, apátia, cinizmus alakult ki**. A viszonylag bőséges ellátást komoly szociálpolitikai vállalások egészítették ki (családtámogatás, lakásépítés stb.) Emellett viszont mind a **Stasi**, mind a csehszlovák **StB** (állambiztonság) **igen aktív maradt** az egyházak, ill. ellenzéki csoportok megfigyelése terén. A keletnémet evangélikus működése mégis szabadabbá vált, s **1977-től** egyre aktívabbá vált a **csehszlovák emberi jogi ellenzéki mozgalom** (**Charta '77**, **Václav Havel**).

Václav Havel levele Gustáv Husák CSKP-főtitkárhoz, 1975. április 8.

Az emberek jóval többet gondolnak magukra, az otthonukra, a családjukra, a házukra: ott megtalálják a nyugalmaikat, ott elfelejthetik a világ összes ostobaságát, ott szabadon megvalósíthatják alkotó elképzeléseiket. Lakberendezési tárgyakat hajszolnak, [...] hétfégi házakat építenek, ápolják az autóikat [...]

A társadalmi hatalom az energiának a „magánszférába” való átáramlását üdvözli és támogatja. De miért? Talán azért, mert ösztönzőleg hat a gazdasági fejlődésre? Bizonyára ezért is. [...] A társadalom figyelmét – hogy minél könnyebben manipulálható legyen – céltudatosan eltereli elsősorban önmagáról, azaz a társadalmi ügyekről: a figyelmet alacsony, pusztán fogyasztói érdekekre irányítja abból a célból, hogy az állampolgár ne legyen képes észrevenni, milyen mértékben fokozódik szellemi, politikai és erkölcsi megerősökölése; a korai fogyasztói társadalom eszményeinek egydimenziós hordozójává redukálja, s ezáltal a teljes manipuláció képlékeny anyagává változtatja az embert [...]

A manipulációs nyomások, amint közismert, az embert egy zabáló birkanyáj vakon engedelmessé és eltompult egyedévé degradálják. E manipulációs nyomásrendszer csúcán – amint már jeleztem – egy rejtett és mindenható erő: az államrendőrség áll.

1971-ben szovjet beavatkozásra kellett távoznia Ulbrichtnak is. A párt vezetője ideológia tévútra került a szovjetek szerint, mivel azt hangoztatta, hogy a szocializmus hosszabb, önálló (nem átmeneti) periódus. **Akadályozta a szovjet enyhülés** (és a nyugatnémet **Ostpolitik**) meg-

valóságát is. Gazdasági reformjai sem nyerték el az NSZEP vezetőinek támogatását. Utóda **Erich Honecker** lett, akinek célja a szocialista osztálytársadalom aktív felépítése volt. A szociálpolitikai juttatások mellett növelte a „népi tulajdont” (a magán és ipari szövetkezeti szektor államosítása révén, 1972-ben) és **kialakította az NDK saját „nemzeti” identitását.** 1974-ben az alkotmány is deklarálta az új „szocialista nemzet” létrejöttét (vagyis az egységes német nemzet megszűnését).

Erich Honecker keletnémet és Gustav Husák csehszlovák vezető

Az NDK a nyugati támogatások és a belnémet kereskedelem révén tovább fejlődött, **végképp megelőzte a hanyatló Csehszlovákiát.** 1975-től az NDK **mégis eladósodott és válságba került.** Hiába volt a blokk éllovasa, az NSZK-tól jelentősen lemaradt. Ezzel szemben Csehszlovákia nem adósodott el, csak a statisztikák meghamisítása fedte el gazdasági visszaesését. Egy területen sikert ért el: **Szlovákia és Csehország fejlettsége kiegyenlítődt** (igaz, az utóbbi leszakadása miatt.) Ezzel szemben Jugoszlávia területei között pl. folyamatosan nőttek a különbségek.

Többet akarok tudni

Bencsik Péter: *Csehszlovákia története dokumentumokban.* Budapest: Napvilág, 2016. 214–411.

Winkler, Heinrich August: *Németország története a modern korban.* Budapest: Osiris, 2005. II. kötet 120–122, 133–136, 146–150, 174–181, 190–192, 208–212, 253–257, 267–272, 297–299, 310–312, 331–337, 386–392.

Ellenőrző kérdések

Nyissa meg az alábbi fájlt és válaszoljon a feltett kérdésekre!

[keletnem-et-csehszlovak.htm](#)

Ha nem érte el a 75%-ot, nézze át újra a lecke szövegét és ismétlje meg a tesztet!

Feladat a kiválóságához

Keressen primer forrásokat a csehszlovák és a keletnémet ellenzéki erők tevékenységéről. Milyen hasonló és milyen eltérő sajátosságai voltak ezeknek? Az ellenzéki fellépés intenzitása és témái alapján állapítsa meg, milyen fontosabb alkorszakok mutathatók ki a rendszer elleni fellépés története során. A vizsgálatot kiterjesztheti a lengyel ellenzékre is.

8. Jugoszlávia és Albánia: szövetségesekből ellenségek

Jugoszlávia és Albánia 1945 utáni fejlődése eleinte teljesen párhuzamosan haladt, majd az ötvenes évektől egymás tökéletes ellentétéivé váltak. 1948-ig a két ország szorosan együtt is működött. Sajátosságuk az volt, hogy nem a Vörös Hadsereg szabadította fel őket, hanem helyi kommunista partizánok. A felszabadítási harc lényegében polgárháború is volt a polgári és a kommunista erők között. Albániából is jórészt a jugoszláv partizánok űzték ki az olasz és német megszállókat. Albánia lényegében jugoszláv „protektorátus” alá került, fontolgatták a délszláv államhoz csatolását is. Egyik országban sem alakult ki szociáldemokrata párt és a kommunistáknak nem voltak Moszkvából hazatért tagjai sem, csak hazaiak. Polgári ellenzéki erők is csak Jugoszláviában voltak, főleg a Londonból hazatért emigráns kormány tagjai. Őket azonban már 1945-ben eltávolították, vezetőjük emigrált. 1945 végén lényegében egypárti választás zajlott le a két országban (a szerb és horvát ellenzéki erők bojkottja mellett). 1946 elején Belgrádban és Tiranában is kikiáltották a népköztársaságot, népi demokratikus alkotmányt fogadtak el. Lényegében már ekkor sztálinista rendszert alakítottak ki Josip Broz Tito, illetve Albániában Enver Hodzsa vezetésével. Jugoszlávia hat tagállamból álló szövetségi állammá alakult. Az albán pártban volt nyugatos, jugoszlávbarát és „centrista” szárny is.

Jugoszlávia a háború után a legtöbb szomszédjával területi vitában állt. Határait az 1941 előttiékhöz képest végül csak Olaszország rovására tudta kiterjeszteni. Trieszt hovatartozása vitás volt, végül 1954-ig egy szabad államot hoztak létre belőle, amelyet aztán az olasz és a jugoszláv állam között felosztottak (maga a város olasz lett). Jugoszlávia (Albániával együtt) és Bulgária egy balkáni föderáció kialakítását is tervezte, amit végül Sztálin megvétőzött.

Jugoszlávia Kominformból való kizárása után Albánia is megszakította kapcsolatait Belgráddal. Az AKP jugoszlávbarát frakcióját, Kocsi Dzodzéval az élén likvidálták. Albánia ezután a szovjetekkel alakított ki hasonlóan szoros szövetségi–függési rendszert.

A Jugoszláv Kommunista Párt programja, 1948. július

Jugoszlávia Kommunista Pártját a szocializmus felépítéséért vívott harcban, mint egész tevékenységében, általában a marxizmus–leninizmus tanai, a nemzetközi munkásmozgalom tapasztalatai és különösen a Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjának tapasztalatai, valamint saját tapasztalatai vezérlik. [...]

Hazánkban a szocializmus felépítéséért folytatott harc feltételei között az osztályharc kieleződik és egészen a kizsákmányoló elemek végső felszámolásáig tart. [...]

Ezzel kapcsolatban a néphatalom határozottan a kis- és középparaszt oldalán áll, védi őket a kizsákmányolástól és biztosítja birtokukat a harácsolással szemben. A kommunista párt mindenkor szem előtt tartja, hogy a szocialista építés lehetetlen a falusi tőkés elemek felszámolása nélkül és úgy véli, hogy a dolgozó nép államának továbbra is feladata a dolgozó parasztság széles rétegeinek tevékeny támogatásával korlátozni a falusi tőkés elemek kizsákmányoló tevékenységét és megtörni ellenállásukat a dolgozó nép államának intézkedéseivel szemben [...]

A párt egyidejűleg harcolni fog a mezőgazdasági szövetkezeti mozgalom erősítéséért és fejlődéséért, a legmegfelelőbb szervezeti formáért, amely tömöríti a falusi dolgozó tömegeket a kizsákmányoló elszigeteléséért, és bevonja a dolgozó parasztságot a szocialista építésbe.

A Tito ellen felhozott vádak ugyan alaptalanok voltak, de sajátos önbeteljesítő jóslattá váltak. Jugoszlávia éveken át még mindig sztálinista gazdaság- és társadalompolitikát folytatott. A Sztálinhoz hű erőket és Tito más ellenfeleit letartóztatták vagy internálták (zömmel Goli otok szigetére). Mivel a KGST-be nem léphetett be, sőt minden kapcsolata megszakadt a keleti blokkal, gazdasági túlélése érdekében az ország a Nyugathoz kezdett közeledni. 1953-ra egy új társadalmi berendezkedés alapjait is kidolgozták. Habár ezt „titoizmusnak” is nevezik, valójában Edvard Kardelj szlovén és Milovan Đilas montenegrói kommunista dolgozta ki. Az önigazgatási modell – ahogy a neve is mutatja – jelentős decentralizálást írt elő az addigi hierarchikus vezetéshez képest. Az üzemekben munkástanácsok, a helyi közigazgatásban pedig a „községek” (több település közösségei) széles jogköröket kaptak. A módosult ideológia ki-

mondta, hogy az állam (és a párt) elhalása egy államon belül is megkezdődhet. A JKP-t át is nevezték Jugoszláv Kommunista Szövetségévé (JKSZ). A kommunista állam célja nem a nemzetközi osztályharc, csak az önvédelem. Az önkormányzatokat valóban sikerült megerősíteni, de a munkástanácsok irányító–ellenőrző szerepe formális volt. A szkupstina (parlament) választásai során bevezették a kettős jelölést. Ennek ellenére itt is csak alparlamentarizmus alakult ki. A törvényhozás szervezetét folyamatosan átszervezték (volt olyan, hogy öt kamarás volt). Szabadabban működött a sajtó is és a kulturális élet is.

A jugoszláv modell gazdasági téren kifejezetten reformer volt. Vegyes tulajdoni rendszert vezettek be. Az állami tulajdont „társadalmasították” (elvileg a munkástanácsok irányították), de emellett a magánszektornak is teret adtak. A szabad vállalkozás és a haszonelv elfogadása mellett volt állami ellenőrzés. A mezőgazdaságban 1950-ben ideiglenesen, majd 1953-ban teljesen lemondtak a kollektivizálásról és 10 hektáros magánbirtokokból álló rendszer alakult ki. A Nyugattal kiépített gazdasági kapcsolatok mellett nem meglepő, hogy nem csak szabad volt a Nyugatra utazás. 1965–66-tól túl hirtelen vezettek be piaci reformokat, ami eladósodást és munkanélküliséget is okozott. Ugyanakkor lehetséges volt a külföldi munkavállalást, főleg az NSZK-ban dolgozott sok jugoszláv vendégmunkás. Ezzel csökkent a hazai munkanélküliség és jelentős keményvaluta-bevételhez jutott az ország. Teljesen sikertelen volt ugyanakkor az országon belüli régiók fejlettsége közötti eltérés csökkentése. A legfejlettebb Szlovénia és az elmaradott Koszovó egy főre jutó nemzeti jövedelmének különbsége 1955–88 között 4×-ról 9×-re nőtt. A szlovén és a horvát területek helyi vezetői gyakran panaszkodtak is amiatt, hogy jövedelmeiket elvonják, és minden eredmény nélkül az elmaradott területeket próbálják felzárkóztatni abból.

Tüntetés a horvát tavasz idején

Részben ez indokolta a „horvát tavasz” nevezett ellenzéki mozgolódást 1967 és 1971 között. A gazdasági sérelmek mellett nemzeti problémák orvoslását is követelték, köztük azt, hogy ismerjék el a horvát nyelv önállóságát, illetve hogy csatolják a horvát tagállamhoz Bosznia-Hercegovina horvát lakosságú területeit. A reformokat a horvát kommunisták is szorgalmazták, de társadalmi bázisa is volt és jelentősen megerősödött a horvát nacionalizmus. Az egyébként horvát származású, de a jugoszláv nemzet tudatának kialakításáért küzdő Tito végül szembefordult vele. Komoly tisztogatások kezdődtek, a pártból való kizárás mellett börtönbüntetéseket is kiszabtak. Ennek ellenére az 1974-es alkotmány jelentős további decentralizálást hajtott végre. Jugoszlávia szinte konföderációvá alakult át, amelyet szinte csak Tito személye tartott össze „perszónalunióban”. A tagköztársaságok és a délszláv nemzetek mellett a nemzeti kisebbségei jogai is bővültek.

Tito fellépése a horvát tavasz ellen, 1971. december 2.

Világos az is, hogy ennek az ügynek a szálai az országon kívülre is vezetnek. [...] A sajtóban, különösen a Horvát Matica lapjában, de még a Vjesnikben és más lapokban is többé-kevésbé ezek az antiszocialista öngazgatás-ellenes elemek alkotmányellenes nyilatkozatokat adnak. Ez büntetendő, és eljárást kellene indítani ellenük. Ők azonban szabadon beszélnek, semmi nem történik velük.

Meg kellett mondanom az elvtársaknak, hogy ez túrhetetlen. Tudjuk, hogy Horvátországban létezik egy ötven főből álló ügynevezett forradalmi bizottság, amely ezeket az akciókat irányítja. Én azonban inkább ellenforradalmi bizottságnak nevezném őket. Közülük négyen-öten számítanak főnöknek, de mi tudjuk, hogy sokkal többen vannak. Ez a szervezet legálisan és illegálisan is tevékenykedik. Gócpontja a Horvát Matica. Az ügyek olyan messzire mentek, hogy nem várhatunk tovább, nem engedhetjük meg velük szemben a további liberalizmust. Nem tűrhetjük el, hogy szocialista hazánkban nemcsak egyesek, hanem egész ellenforradalmi csoportok működjenek.

Tito jelentős hatalmat koncentrált saját kezébe. A JKSZ vezetője 1963-ig egyúttal miniszterelnök, sőt, 1953-tól köztársasági elnök is volt. Körülötte vezérkultusz is kialakult, de Tito nem vetette meg a luxust sem, sokak szerint úgy élt, mint egy latin-amerikai diktátor.

Jugoszlávia külpolitikáját a semlegesség, a tömbön kívüli országok mozgalma határozta meg. E csoport megalakulására Belgrádban került sor 1961-ben. Tito jelentős nemzetközi tekintélyt is élvezett ennek révén. A keleti blokk országaival 1955 után rendezte viszonyát, Hruscsov elismerte, hogy a konfliktust Sztálin okozta. A magyar forradalom leverése után viszont újabb konfliktus alakult ki közöttük.

1980-ban meghalt Tito. Ezután évente új személy áll a párt élén és a köztársasági elnöki poszton is, rotációs rendszerben mindig más tagállamból. A gazdasági válság mellett az évtized fő sajátossága a koszovói feszültség éleződése volt. Az albán (és muzulmán) népesség-robbanás felerősítette az előző időszak horvát törekvései miatt már eleve kialakult szerb nemzeti aggodalmakat. Nagyszerb törekvések jöttek létre. A szerbeknek csak 60%-a élt Szerbiában, ottani arányuk csökkent is; céljuk az volt, hogy minden szerb Szerbiában éljen, emellett az ország szerb vezetésű recentralizálását is követelték. Különösen zavarta őket az, hogy Szerbia volt az egyetlen tagállam, amelyben autonóm területek (a Vajdaság és Koszovó) is voltak.

Josip Broz Tito és Enver Hodzsa

Ami Albániát illeti, 1961-ig állt fenn szoros kapcsolata a szovjetekkel. Hodzsa ellenezte Hruscsov desztálinizáló politikáját, már 1956-ban is. 1961-ben az újabb desztálinizálás idején nyílt szakításra került sor közöttük. Albánia ekkor Kínával lépett szoros szövetségre, Kína jelentős támogatása segítette az ország felszínén maradását. Mao Ce-tung halála után azonban

Kína közeledni kezdett a Nyugathoz, 1978-ban Albánia vele is szakított. A sztálinista rendszer fennmaradása érdekében inkább teljesen magába zárkózott az ország. Egészen abszurd módon Hodzsa elhatározta, hogy egy országban (28.000 km²-en) építi fel a kommunizmust. 1985-ben meghalt, de utóda sem módosított politikáján.

Többet akarok tudni

Juhász József: *Volt egyszer egy Jugoszlávia*. Budapest: Aula, 1999. 113–190.

Janos, Andrew C.: *Haladás, hanyatlás, hegemonia Kelet-Közép-Európában*. Budapest: Helikon, 2003. 280–298.

Ellenőrző kérdések

Nyissa meg az alábbi fájlt és válaszoljon a feltett kérdésekre!

jugoszlav-alban.htm

Ha nem érte el a 75%-ot, nézze át újra a lecke szövegét és ismétlje meg a tesztet!

Feladat a kiválóságához

Készítsen kronológiát Jugoszlávia 1945 és 1980 közötti külpolitikájáról és értékelje, milyen eltérések mutatkoznak a titói külpolitika egyes időszakai között. Miben és miért tér el a szovjet csatlós államok külkapcsolataitól a jugoszlávok politikája?

9. Románia és Bulgária párhuzamos belső fejlődése

Belpolitikai szempontból ez a két ország is nagy mértékben hasonlított egymásra. Hasonló volt a szovjetizálásuk folyamata és későbbi keményvonalas rendszerük is. A Szovjetunióhoz való kapcsolatuk azonban nagy mértékben különbözött. Mindkét ország Hitler szövetségese volt, de kellő messzeségben feküdtek Németországtól és így sikerrel ki tudtak ugrani a háború végén, 1944-ben. Mivel szovjet szempontból stratégiai irányban feküdtek, a szovjet beavatkozás nagy mértékű volt mindkét országban. Leplezetlen választási csalások mellett az erős helyi ellenzékkel szembeni fellépés is hasonlóan zajlott. Románia végleg elvesztette 1940-ben a szovjetek, illetve a bolgárok által elcsatolt területeit, de épp emiatt Sztálin határozottan támogatta Észak-Erdély Romániához való visszacsatolását. Bulgária elveszítette makedóniai hódításait, bár remélte, hogy a Balkán-föderáció keretein belül esetleg mégis megszerezheti majd.

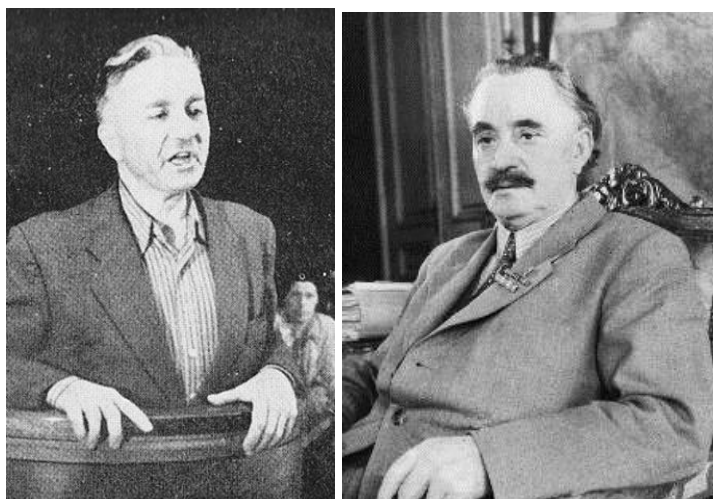
A két ország viszonylag sokáig királyság maradt, így fordult elő az a világpolitikai paradoxon, hogy egy kommunista országban még mindig király volt az államfő. A román király, Mihály hajtotta végre talán a világ egyetlen királyi sztrájkját is, amikor nem volt hajlandó aláírni a baloldali kormány törvényeit. E koalíciót Mihály eleve csak szovjet nyomás (Erdélylyel való zsarolás) következtében nevezte ki.

Mihály román király – a szovjet Andrej Visinszkij (balra) „kinevezi” Petru Groza (középen) kormányát, 1945-ben. Jobbról Gheorghe Gheorghiu-Dej, az RKP vezetője

A bolgár Hazafias Front és a román Országos Demokratikus Arcvonal (ODA) kommunista dominancia alatt állt. Formálisan mindkettőben részt vettek polgári pártok is, de ezek csak társutas erők voltak, együttműködtek a kommunistákkal. Bulgáriában a valódi polgári irányt képviselő Nikola Petkovot már 1945 tavaszán ellenzékbe kényszerítették, míg a román kormányba a társutasokat is csak nyugati nyomásra vették be egyáltalán. Bulgáriában viszonylag gyorsan kiírták a választásokat, ahol (Jugoszláviához hasonlóan) csak a Front listája indult volna. Nyugati nyomásra végül hozzájárultak, hogy az ellenzéki agrárpárt is indulhasson, ennek vezetője, Petkov azonban a bojkott mellett döntött. A lista így 88%-ot ért el. 1946 őszén népszavazással megszűnt a királyság, ezután új választást kellett kiírni. Itt már Petkov pártja is indult az ellenzéki szociáldemokratákkal együtt, de az erőszak és a csalások miatt csak a voksok 28%-át szerezte meg. 1947-ben Petkovot letartóztatták és kivégezték.

Romániában szintén csalások jellemezték az 1946 végén tartott választásokat, ahol az ODA a voksok 70%-át kapta meg, míg a legjelentősebb ellenzék, a Nemzeti Parasztpárt (Iuliu Maniu) alig 13%-ot. A Brătianu család által évtizedek óta vezetett valódi liberálisok alig jutottak be a parlamentbe. 1947-ben Maniut, 1950-ben Brătianut is letartóztatták. 1947 szilveszterén lemondatták a királyt, 1948-ban új választást tartottak és népi demokratikus alkotmányt fogadtak el. Romániában egypártrendszer jött létre, Bulgáriában egy társutas agrárpárt fennmaradt.

Nikola Petkov és Georgi Dimitrov

Dimitrov beszéde az ellenzékéről, 1945. november 15.

A Hazafias Fronttól elszakadt ellenzékiek az elkövetett hibákat és gyengeségeket megkísérlik arra felhasználni, hogy igazolják ellenzékékként való elkülönülésüket. De mindenki érti, hogy ami hasonló hibák kijavítását, gyengeségek és túlkapások eltávolítását illeti – ehhez nem szükséges elhagyni a Hazafias Frontot. Ha az ellenzékiek segíteni óhajtottak volna az esetleges hibák és túlkapások kijavítása végett, pozitív formában tették volna meg javaslataikat arra tekintve, hogy kijavíttassanak és megszűnjenek ezek a hibák és túlkapások az egész nép közös érdekében. Ők soha nem tettek ilyen pozitív javaslatokat. Az ellenzékiek maga a Hazafias Front ellen, annak programja, felszabadító és [...] nemzetmentő ügye ellen [...] kelnek fel.

Világos, hogy az ellenzéki pártok mögött a bolgár reakció áll, amely a múlt restaurálására törekszik. Az ellenzékiek restaurálási tervei kitűnnek a Hazafias Front elleni semmire sem tekintő harcukból, minden pozitív program hiányából, szeptember kilencedikének és a népi hatalom sikereinek tagadásából, az új demokrácia tagadásából.

Mindkét országban harc folyt a kommunista párt vezető posztjáért. Bulgáriában az 1949-ben elhunyt nemzetközileg is befolyásos **Georgi Dimitrov** öröksége volt a tét. **Vulko Cservenkov**nak sikerült felülkerekednie, félreállítva a hazai kommunistákat (**Trajco Kosztovot** koholt vádakkal ki is végezték). Romániában szintén a párton belüli **konceptációs perek** tették lehetővé, hogy a hazai kommunista **Gheorghiu-Dej** egyeduralmat építhessen ki. (Az egész blokkban **csak itt fordult elő, hogy a hazai kommunisták félre tudták állítani a moszkovitákat**).

Sztálin halála után a csatlós vezetőket is felszólították a szovjetek, hogy válasszák ketté a párt vezetői és a kormányfői posztot. Cservenkov és Gheorghiu-Dej egyaránt elkövette azt a hibát, hogy az első titkári funkcióról mondtak le. Igaz, utóbbinak egy évvel később sikerült korrigálnia e tévedést. Cservenkov utóda a fiatal **Todor Zsivkov** lett, akinek évekbe telt, mire 1962-ben ténylegesen át is tudta venni a hatalmat.

A **hatvanas években** a két ország politikája **részben elkanyarodott egymástól**. **Románia a nemzeti vonal politikájára** tért rá, ami egyre inkább szovjetellenessé vált. **Gheorghiu-Dej** érezte, hogy a kommunizmus népszerűtlenségének oka az, hogy az Oroszországgal kapcsolatos. Első sikere az volt, hogy **rávette Hruscsovot a szovjet csapatok kivonására (1958)**. Ezután megindult a román külpolitika függetlenedése. Közvetíteni próbáltak a szovjet–kínai vitában, majd **gátolták a KGST** és a **VSZ megreformálását**. A KGST termék-specializálódásából Románia kimaradt, mert szuverenitása korlátozásának tekintette. **1964-ben a román párt „függetlenségi nyilatkozatot” is kiadott** emiatt. Valódi okuk az volt, hogy nem fogadták el, hogy Románia csak agrár, illetve vegyipari állam legyen (továbbra is a sztálini iparosítást tekintve követendő útnak). **Ezzel szemben Bulgária elfogadta, hogy fő prioritása a mezőgazdaság** legyen, cserébe a szovjetek kiemelten támogatták is. A bolgár mezőgazdaság fejlődése tényleg

igen jelentős volt, méghozzá intenzív kultúrák meghonosítása révén. A hivatalos adatok szerint a könnyűipar is gyorsan nőtt és állítólag az egy főre eső **nemzeti jövedelem** megelőzte a román és a jugoszláv értéket is.

Románia „függetlenségi nyilatkozata”, 1964. április 22.

A valamennyi KGST-országot egyesítő közös tervezési szerv gondolata rendkívül komoly gazdasági és politikai következményeket von maga után. A népgazdaság tervszerű fejlesztése a szocialista államok szuverenitásának alapvető, fontos és elidegeníthetetlen tulajdonsága – mivel a fő eszköz az állami terv, amely megvalósítja politikai és szociális–gazdasági céljait, rögzíti a népgazdaság fejlődésének irányait és ritmusát, alapvető arányait, a felhalmozást, valamint a nép anyagi és kulturális életszínvonalának javítására tett intézkedéseket. A szocialista államok szuverenitása feltételezi, hogy valóban korlátlanul rendelkezik e tulajdonságok gyakorlati megvalósításának eszközeivel és közben tartja a gazdasági és társadalmi élet vezetésének valamennyi eszközét. Ezen eszköz átterülése az államok feletti vagy államon kívüli szervek illetékességébe a szuverenitást tartalmatlan fogalommal változtatná.

Nicolae Ceaușescu (1965–89) vezetése alatt a **nemzeti irány tovább erősödött Romániában**. Felszámolták az orosz könyvkiadót, kiiktatták az alkotmányból és a himnusból a Szovjetunióra való utalásokat és az ország nevét visszaronánosították (Romînia helyett România). **Szovjetellenes külpolitikáját Nyugaton nagyra értékelték**. Románia nem szakította meg kapcsolatát Izraellel a hatnapos háború után, viszont diplomáciai viszonyra lépett az NSZK-val, ami nagy vihart keltett a keleti tömbben. A VSZ egyetlen tagállama volt, amely nem vett részt a Csehszlovákia elleni **intervencióban 1968-ban**. **Igyekezett Kínával szövetkezni, 1972-től** Maot követve „**mini kulturális forradalom**” is elindult az országban.

Ezzel szemben **Bulgária politikai alapelve a Moszkvához való igazodás** volt, talán az egész blokkon belül a legerősebb szovjet kontroll alatt állt. Az ország nyíltan segítette a **KGB** külföldi akcióit, akár a terrorizmusig elmenve. Még **a szovjet–kínai szakítás előtt**, az ötvenes évek végén Szófia is **kísérletezett kínai minta másolásával** (a kínai „**nagy ugrás**” átvételével). Az 1960-as években komoly reformtervek voltak Bulgáriában is, de egy **1965-ös** puccskísérelt, illetve az **1968-as** prágai események hatására végleg szakítottak vele.

Vezérkultusz Romániában: Ceaușescu – hősiesség. A másik plakáton az „aranykor”

Ceaușescunak szintén évekbe telt, mire megszilárdította uralmát. 1967-től az Államtanács elnöke lett, 1968-ra sikerült kiszorítania vetélytársait, **1972-re** pedig egyeduralkodóvá vált. **1974-ben** létrehozták a köztársasági elnöki posztot, amit szintén ő töltött be. Leváltotta a reformer **Ion Gh. Maurer** miniszterelnököt és egyre több fontos poszton saját rokonai álltak (felesége „akadémikus” és első miniszterelnök-helyettes is lett). Bulgáriában hasonlóan megmeredett a sztálinista modell, harc indult a „burzsoá ideológia” ellen. **Zsivkov és Ceaușescu**

körül is **vezér-** és **személyi kultusz:** az önfeláldozó román vezérnek (**Conducător**) hódolnak az emberek, született lángelmének nevezték. **Kísérletet tettek** akár egy „**dinasztialapításra**” is. Zsivkov a lányát szerette volna utódjává kinevezni, de **Ljudmilla Zsivkova** 1981-ben meghalt. Temetése bizáncias–ortodox, már-már szentté avatási eljárásra emlékeztetett. Ceaușescu a fiát, **Nicu**t szánta utódának. Mindkét diktátor komoly vagonra is szert tett.

Részletek a Román Kommunista Párt programjából, 1974. november

A Román Kommunista Párt abból indul ki, hogy mind a szocialista építés korszakában, mind a kommunista társadalomban a nemzetnek és a nemzeti államnak még sokáig jelentős szerepe lesz. Az emberi társadalom fejlődésének ebben a magasabb szintű korszakában a nemzetek és a független nemzeti államok megerősödése törvényszerű, objektív szükségszerűség, az egyik elsőrendű tényezője a szocializmus és a kommunizmus sikeres felépítésének. [...]

A Román Kommunista Párt 1944. augusztus 23-a után azonnal rátért a nemzeti kérdés új, marxista–leninista politikájának megvalósítására. A tudományos szocializmus elveit tántoríthatatlanul alkalmazva, a párt biztosította az elnyomás és az egyenlőtenség végérvényes felszámolását, nemzetiségre vagy fajra való tekintet nélkül minden dolgozó teljes jogegyenlőségét.

A hetvenes évek elején **Románia mérsékelte a szovjetellenességét**, illetve felhagyott a blokk közös intézményei reformjának akadályozásával. A nemzeti irány ettől kezdve inkább **belpolitikai, nacionalista irányba fordult**. E **tendencia Bulgáriára is jellemző** volt, mindkét országban a gazdasági nehézségek leplezését, a figyelemelterelést is szolgálta. A román diktatúra szigora egyre fokozódott. Ideológiai okokból vissza akarták fizetni a nyugati hitelek is, amit túlmunka, a fogyasztás drasztikus visszafogásával, részben pedig **a zsidó és a német kisebbség keményvalutáért való kiárúsításával** (**emigrálásukért Izrael és az NSZK fizetett**) oldottak meg. De sokat lehetett hallani a „szocialista román nemzet” kiformálódásáról, a románok ősiségéről és felsőbbrendűségéről.

Tüntetés Budapesten a román falurombolási program ellen, 1988

A legnagyobb kisebbséget képező **magyarokkal szemben folyamatos jogkorlátozásra** került sor. **Felszámolták az 1952-ben Sztálin nyomására létrehozott (Maros–) Magyar Autonóm Tartományt (1968)**, majd megszületett a **falurombolási terv** is. A kisebbségeket és a másként gondolkodókat terrorral, a **Securitate** rémuralmával igyekeztek elnyomni. Az **államilag szított nacionalizmus Bulgáriában elsősorban a törökök ellen** irányult. Az erőszakos **asszimiláció** itt sem ért el áttörő sikert, de a nyolcvanas években 300 ezer török menekült át Törökországba. Megkezdődött az erdélyi magyarok menekülése is.

Többet akarok tudni

Bottoni, Stefano: *A várva várt Nyugat. Kelet-Európa története 1944-től napjainkig*. Budapest: MTA BTK Történettudományi Intézet, 2014. 54–59, 143–147, 205–216.

Janos, Andrew C.: *Haladás, hanyatlás, hegemonia Kelet-Közép-Európában*. Budapest: Helikon, 2003. 309–316., 331–335.

Ellenőrző kérdések

Nyissa meg az alábbi fájlt és válaszoljon a feltett kérdésekre!

roman-bolgar.htm

Ha nem érte el a 75%-ot, nézze át újra a lecke szövegét és ismételje meg a tesztet!

Feladat a kiválósághoz

Saját önálló kutatása nyomán írjon egy 6-8 oldalas, lábjegyzetekkel és hivatkozásokkal ellátott tanulmányt az erdélyi magyarok 1945 utáni történetéről!

10. A rendszerváltások és a soknemzetiségű államok felbomlása

A szovjet blokk számos okból került válságba az 1980-as években. Az enyhülés és Helsinki után a két blokk közötti válaszfal meggyengült. A Nyugat valóságának megismerése megrengette az ideológiai alapokat. „Nyugatimádát” jelentkezett, főleg a fiatalok között, másutt vállalási reneszánsz kezdődött. A fegyverkezési versenyt (gazdasági okokból) az USA megnyerte, a szovjet gazdaság belerokkant a csillagászati kiadásokba (szövetségesei is egyre kevésbé lelkesen támogatták). A szovjet vezetés elöregedett, a „gerontokrácia” nem vállalta fel számos döntés kockázatát. Ebből a helyzetből az 1985-ben megválasztott új, fiatalabb főtitkár, Mihail Gorbacsov próbált meg kitörni új politikájával.

Mihail Gorbacsov

Legfontosabb reformjait 1987-ben hirdette meg. A peresztrojka (átépítés, átalakítás) a gazdaságot próbálta dinamizálni. A glasznosztj (nyíltság, nyilvánosság) a sajtó- és szólásszabadság terén kívánt előrelépni (1986-ban még a csernobili atomerőmű balesetét a szovjet vezetés el akarta tussolni). Gorbacsov új alapokra akarta helyezni a szovjet külpolitikát is: leszerelési tárgyalásokat folytatott Reagan elnökkel, illetve meghirdette a „közös európai ház” megteremtésének szükségességét. Lépéseitől a Szovjetunió tekintélyének és helyzetének megerősödését remélte. Előbbit sikerült is elérnie, utóbbit azonban nem. Gorbacsov reformjai több ke-ményvonalas országban is kiváltották a helyi vezetés szovjetellenes lépéseit. Az NDK-ban szovjet lapokat is betiltottak.

Gorbacsov a közös európai házról, 1987.

Miután ráhangolódtam az új politikai gondolkodásra, már nem tudtam a régi módon tekinteni Európa több darabból összevarrt takaróhoz hasonló, sokszínű politikai térképére. Európa éppen eleget háborúskodott, sírásból is bőven kijutott neki. Elég volt. Ahogy elnéztem e sokat szenvedett földrész panorámáját, s elgondolkoztam e sokrétű, de lényegében egységes civilizáció közös gyökerein, mind határozottabban éreztem, hogy a tömbök szembenállása, a „vasfüggöny” archaizmusa feltételes és ideiglenes. Nyilván így született meg a közös európai ház gondolata. Így aztán a kellő pillanatban a kifejezés szinte magától jött a nyelvemre. [...] Európa valóban közös házunk, ahol a geográfia és a történelem szorosan összekapcsolta országok és népek tucatjainak sorsát. Természetesen mindegyik országnak és népnek megvannak a maga problémái, mindegyik a maga életét akarja élni, s ragaszkodik hagyományaihoz.

Ezért a metaforát folytatva azt lehet mondani: a ház ugyan közös, de mindegyik családnak külön lakása van, még a bejáratok is különböznek. De ezt a házat az európaiak csak együtt, kollektívan, az együttélés ésszerű normáit tiszteletben tartva tudják megóvni, megoltalmazni tüztől vagy más elemi csapásoktól, csak így tudják szebbé és biztonságosabbá tenni, fenntartani benne a kellő rendet

A kommunista rendszer összeomlása azonban Lengyelországban kezdődött el. A lengyelek folyamatosan lázadtak. A Szolidaritás 1980-as megalakulása után a LEMP már igazán sosem

tudta felszámolni az ellenállást, legfeljebb a föld alá kényszeríteni. 1989 elején a hadiállapotot bevezető Wojciech Jaruzelski tábornok kénytelen volt beleegyezni, hogy a kerekasztal tárgyalás induljon el a Szolidaritással. Ennek eredménye a többpártrendszer engedélyezése, a szenátus visszaállítása, és egy „félszabad” választás megtartása volt júniusban. Az alsóház (szejm) képviselői helyeinek csak 35%-áért folyhatott a küzdelem, a szenátusban viszont valamennyi mandátumért. A Szolidaritás elsöprő győzelmet aratott, három hónapos huzavona után végül nagykoalíciós kormány alakult nem kommunista miniszterelnökkel, Tadeusz Mazowiecki vel az élén. Jaruzelski köztársasági elnök lett, de a LEMP 1990-es kettészakadása után távoznia kellett és Lech Wałęsa lett az új államfő.

A lengyel kerekasztal-tárgyalás 1989-ben

Az események 1989-ben felgyorsultak. A lengyel változások indukálták a magyar eseményeket, az pedig további dominóhatást váltott ki. Ami a lengyeleknek tíz évbe tellett, Magyarországon tíz hónap, az NDK-ban tíz hét, Csehszlovákiában tíz nap, Romániában pedig tíz perc alatt végbement. Ezen időtartamokat persze jelképesnek kell tekinteni, de jól mutatják be az események felgyorsulását, ami korábban elképzelhetetlen változásokat hozott magával. Így lett 1989 a csodák éve (annus mirabilis).

Megnyílik a magyar határ a keletnémet menekültek előtt

A magyar eseményekről e tananyagban nem lesz szó, csak annyiban, ami az NDK rendszerváltásának elindításaként szolgált. A vasfüggöny lebontása a magyar határon sok ezer keletnémetet készített arra, hogy hazánkon át próbáljanak meg Nyugatra jutni. Ezt a magyar

határország az érvényes nemzetközi szerződésünk révén nem engedte meg. A magyar kormány azonban szeptemberben (a magyar kerekasztal tárgyalások vége felé) mégis megnyitotta a keletnémetek előtt az osztrák határt. Ennek hatására az NDK-ban erős ellenzéki szervezet alakult (Új Fórum néven) és hétfőnként egyre nagyobb tüntetésekre került sor. Előbb Honecker, majd a kormány is lemondott. Bejelentették, hogy meg fogják nyitni a Nyugat-Berlinbe vezető utakat is, aminek hatására a tömeg 1989. november 9-én lényegében ledöntötte a berlini falat. Az új kormány tárgyalásokat kezdett az ellenzékkel, amelyen 1990-ben tartott szabad választásról egyeztek meg. A nagyhatalmak hozzájárulása után 1990 őszén helyreállt a német egység is.

Részletek a keletnémet Új Fórum felhívásából, 1989. szeptember 10.

Országunkban az állam és a társadalom közötti kommunikáció nyilvánvalóan zavarokban szenved. Ennek egyik jele az, hogy az emberek széles körben visszahúzódnak magánéletük csigaházaiba, vagy a másik: a tömeges kivándorlás.

Más országokban az éhség, a veszély vagy az erőszak vált ki ilyen méretű meneküléshullámokat. Nálunk ilyen okokról nem lehet beszélni.

Nálunk az állam és a társadalom között megromlott kapcsolatok csökkentik a társadalom teljesítőkéességét és hátráltatják a helyi, illetve az országos kérdések megoldását. Mi, azaz a társadalom tagjai kedvetlen tétlenségbe húzódnunk vissza, pedig fontos tennivalóink lettek volna saját életünk ügyeiben, az ország és az emberiség dolgaiban.

Az állami és a gazdasági életben a csoport- és rétegérdekek kiegyenlítése csak hiányosan működik. [...]

Rendezett viszonyokat akarunk, de nem hallgatás árán, és úgy sem, hogy államilag kijelölt szószólók beszéljenek a nevünkben. Szabad, öntudatos emberek szeretnénk lenni, akik a társadalomért átértett felelősségük tudatában cselekednek.

Védelmet akarunk az erőszaktól, és nem olyan államot, amitől gumibotot és vízágyút kell elviselnünk.

A döntéshozók helyéről el kell űzni az ellustultakat és a szájhősöket...

Csehszlovákiában 1989. november 17-én robbant ki a „bársonyos forradalom”. 1988 óta szaporodtak az ellenzéki tüntetések, amelyeket rendőri brutalitás számolt fel. A berlini fal ledőlése után a tiltakozások elsöprő erejűvé váltak. Itt is ellenzéki gyűjtőpártok alakultak, a cseh Polgári Fórum és a szlovák Nyilvánosság az Erőszak Ellen. Lemondott a párt főtitkára, kerekasztal-tárgyalás kezdődött. Hamarosan leköszönt a kormány, majd Husák köztársasági elnök is. December elején új, ellenzéki többségű kormány alakult, élén egy volt reformkommunistával. Havelt köztársasági elnökké választották. 1990-ben szabad választást tartottak.

A Balkánon a rendszerváltások némileg másképp alakultak. A csodák éve ugyan ide is begyűrűzött, de itt sokkal inkább csak hatalomváltásra került sor. Bulgáriában ez nyíltan zajlott: Zsivkov novemberben megbukott, a reformkommunisták vették át a hatalmat és 1990-ben a közben szocialistává átnevezett utódpárt a többpárti választáson is győzni tudott az ellenzéki Demokratikus Erők Szövetsége felett.

A román forradalom. Bukarest, 1989

Romániában az események forradalmiak voltak ugyan, de az események élére itt is a reformkommunisták álltak. A forradalom Temesvárról indult el, a református lelkész, Tőkés László védelmében, 1989 decemberében. Pár nap múlva Bukarestben is zavargások törtek ki, s a katonaság átállt a felkelőkhöz. Ceaușescu elmenekült, de elfogták és feleségével együtt statáriális módon kivégezték. Több helyen harcok folytak a Securitate és a lakosság között, halálos áldozatok is voltak. A forradalom élére olyan reformkommunisták álltak, akik Ion Iliescu vezetésével már fél évvel korábban létrehozták Nemzeti Megmentési Front nevű szervezetet, amely a forradalom során átvette a hatalmat és az 1990-es választásokon is elsöprő győzelmet aratott. Albániát elkerülte a csodák éve. Csak 1990 végén alakult meg ellenzéki párt, de 1991-ben még választási vereséget szenvedett és csak 1992-ben nyerte el a választók többségének bizalmát.

Részletek a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia memorandumából, 1986.

[Az 1974-es jugoszláv alkotmánnyal] Szerbia gyakorlatilag három részre lett felosztva. Az autonóm tartományokat mindenben kiegyenlítették a köztársaságokkal, kivéve, hogy nem államként határozták meg őket és hogy a föderáció egyes szerveiben nincs a köztársaságokkal azonos számú képviselőjük. Ezt a hiányt azonban kárpótolhatják azzal, hogy a közös köztársasági parlamenten keresztül beavatkozhatnak a szűkebb Szerbia belügyeibe, míg az ő képviselőházuk teljesen autonóm. A szűkebb Szerbia politikai és közjogi helyzete teljesen rendezetlen, se nem köztársaság, se nem tartomány. [...] Egy nemzet, amely hosszú és véres harcok árán kiharcolta saját államát, [...] megélhette azt, hogy az új Jugoszláviában a pártapparatszikok döntései miatt egyedül neki ne legyen saját állama. Ennél gonoszabb történelmi rémtettet békeidőkben elképzelni sem lehet. [...]

Koszovó nem az egyetlen terület, ahol a szerb nemzet diszkriminációs nyomás alatt áll. A szerbek számának nemcsak relatív, hanem abszolút csökkenése Horvátországban elegendő bizonyítéka ezen állításnak. [...] A szerb nép történelmi és demokratikus joga, hogy helyreállítsa teljes nemzeti és kulturális integritását, függetlenül attól, hogy melyik köztársaságban vagy tartományban él.

Jugoszlávia egészen más utat járt be. A rendszerváltás folyamata itt már nem is szövetségi, hanem inkább tagállami szinten zajlott le, egymástól is jelentősen eltérő módon. A folyamatot erősen átszínezték a nemzeti törekvések is. Slobodan Milošević szerb (nem jugoszláv!) pártvezér állt ennek élén, amikor hozzálátott a vajdasági és koszovói autonómia megszüntetéséhez. Ez volt a felülről szervezett ún. „antibürokratikus forradalom”, amely 1987-es kezdetek után 1989-ben győzött: a „három részre osztott Szerbia” egyesült. A centralizálási törekvéssel szemben Szlovénia konföderációt javasolt, és Horvátországgal együtt bevezette a többpártrendszert. 1990-ben e két tagállamban szabad választásokat tartottak, ahol az új ellenzéki erők győztek. A többi tagköztársaságban is pártok alakultak. Szerbiában Milošević szocialistává átnevezett pártja elsöprő győzelmet aratott. A nemzeti vitákat politikai megosztottság is átszínezte. Az ország a felbomlás felé haladt. Eközben a koszovói albánok és a horvátországi (krajnai) szerbek is szuverenitási nyilatkozatot adtak ki. 1991 nyarán bejelentették a szlovén és a horvát, ősszel a bosnyák és a makedón függetlenséget is: ezzel a második Jugoszlávia is megszűnt. A „jugoszláv” hadsereg, amely a szerbek irányítása alatt állt, támadást indított – nem is annyira Jugoszlávia megvédése, hanem a szerbek által lakott területek megszerzése érdekében. 1992-ig a szerbek elfoglalták e térségeket, szakadár köztársaságok sorát hozták létre. Ezután három éven át patthelyzet alakult ki. A szembenálló felek – de főleg a szerbek – súlyos etnikai tisztogatást, népiirtást hajtottak végre. Végül amerikai beavatkozás után 1995-ben horvát sikerek után zárult le a háború. Kis-Jugoszláviában Szerbia mellett csak Montenegró maradt benne – ideiglenesen.

Slobodan Milošević szerb pártvezető 1989-es koszovói beszéde

Eddig megszűnt létezni a Szovjetunió is. Már 1988-tól itt is felszínre törtek nemzetiségi–nacionalista mozgalmak (főleg a Baltikum, Kaukázus, Moldova területén). A Molotov–Ribbentrop paktum 50. évfordulóján kétmillió tüntetés volt a Baltikumban. Gorbacsov elítélte a szeparatizmust, időnként fenyegetőzött, sőt volt példa erőszakra is. 1990-ben a három balti állam és Moldova függetlenségi nyilatkozatot tett. Eközben a Szovjetunió belüli Oroszország elnökévé demokratikus választással Borisz Jecsin került. 1991 késő nyarán ő gátolta meg a KGB-sek Gorbacsov-ellenes puccskísérletét Moszkvában. Ezután Ukrajna és Belarusz is függetlenségi nyilatkozatot adott ki, a balti államokat pedig nemzetközileg elismerték. 1991 decemberében a három szláv tagállam vezetője megegyezett a Szovjetunió felszámolásáról. Létrejött a Független Államok Közössége (12 tagállam). Gorbacsov lemondott megszűnt országa elnöki posztjáról Sok millió orosz rekedt Oroszország határain kívül („orosz Trianon”). Békés módon sikerült kettéválnia Csehszlovákiának. Három év alatt nyilvánvaló lett, hogy a csehek és szlovákok útjai is elváltnak. 1993 legelején két új állam jött létre.

Többet akarok tudni

Bottoni, Stefano: *A várva várt Nyugat. Kelet-Európa története 1944-től napjainkig*. Budapest: MTA BTK Történettudományi Intézet, 2014. 221–241.

Juhász József: *Volt egyszer egy Jugoszlávia*. Budapest: Aula, 1999. 190–274.

Pándi Lajos (szerk.): *A kelet-európai diktatúrák bukása, 1985–1995*. Szeged: Mozaik Stúdió, 1996.

Ellenőrző kérdések

Nyissa meg az alábbi fájlt és válaszoljon a feltett kérdésekre!

[rendszeraltas.htm](#)

Ha nem érte el a 75%-ot, nézze át újra a lecke szövegét és ismétlje meg a tesztet!

Feladat a kiválóságához

Készítsen *oral history* interjúkat saját környezetében (szüleivel, azok ismerőseivel és barátai-val stb.) arról, hogy miként élték át a rendszerváltást. Készüljön fel előre a beszélgetésekre, írjon össze kérdéseket, de reagáljon az interjúk közben felmerülő témákra is. Írjon a beszélgetések alapján egy összefoglalót.